

EL JACIMENT CAMP D'EN GOU-GORG D'EN BATLLE, UN BARRI PERIURBÀ DE L'OPPIDUM D'ULLASTRET (BAIX EMPORDÀ)

Ullastret, Gou-Batlle, periurbà, barri artesanal, s.IV-III a.C.

Aurora Martín i Ortega* **Rosa Plana i Mallart**** **Ferran Codina i Falgàs*** **Clément Gay**

El yacimiento Gou-Batlle se localiza al norte y a escasa distancia del oppidum del Puig de Sant Andreu, en Ullastret (Baix Empordà). Las excavaciones realizadas entre 2003 y 2007 han puesto al descubierto habitaciones, fosas y silos y también una larga zanja, de los siglos IV y III a.C. Los restos descubiertos pertenecen probablemente a un barrio artesanal situado en el espacio periurbano.

Ullastret, Gou-Batlle, periurbano, barrio artesanal, s. IV-III a.C.

The Gou-Batlle site is located a short distance to the north of the Puig de Sant Andreu Oppidum, in Ullastret (Baix Empordà). The excavations carried out between 2003 and 2007 have uncovered rooms, pits and silos, as well as a long irrigation ditch, dating from the 4th and 3rd centuries B.C. The remains discovered here most probably correspond to a peri-urban artisan quarter.

Ullastret, Gou-Batlle, Peri-urban, Artisan quarter, 4th-3rd centuries B.C.

Le site Gou-Batlle se localise au nord et à peu de distance de l'oppidum de Puig de Sant Andreu, à Ullastret (Baix Empordà). Les fouilles conduites de 2003 à 2007 ont permis de repérer des habitations, des fosses et des silos, ainsi qu'un fossé, qui datent des IVe et IIIe s. a.C. Les vestiges découverts appartiennent vraisemblablement à un quartier artisanal situé dans l'espace périurbain.

Ullastret, Gou-Batlle, périurbain, quartier artisanal, s. IV-III a. J.-C.

L'estudi del territori de l'oppidum ibèric d'Ullastret¹ ha posat de relleu la importància de l'ocupació periurbana i rural a l'entorn d'aquest centre de poblament, que va funcionar com a capital de la zona septentrional de la costa catalana (Martín/Plana 2001, 2003), on hauria controlat un territori que s'estenia des de la serra de l'Albera fins al riu Tordera (Sanmartí 2001) (Fig. 1). Els treballs de prospecció intensiva camp a camp, i aèria, portats a terme des de l'any 1997 en els terrenys que envolten l'oppidum del Puig de Sant Andreu fins a una distància de 3 a 5 km, han permès la descoberta de restes superficials d'ocupació o de presència humana

(Plana/Martín 2001; Plana/Crampe 2004; Plana/Martín et al. 2005). Els vestigis són particularment densos en l'espai de la perifèria pròxima a les aglomeracions fortificades del Puig de Sant Andreu, en un radi de 500 m que correspon a l'àrea periurbana, i de l'Illa d'en Reixac, factor que assenyala la influència exercida per aquesta comunitat en el seu entorn immediat (Fig. 2). La importància i la densitat d'aquesta ocupació periurbana posa en evidència un aspecte nou de l'estructura de l'hàbitat agrupat ibèric. En efecte, el poblament no estava concentrat només dins de l'espai fortificat, sinó que s'estenia també pels terrenys immediats extra-

* Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret

** Université Paul Valéry (Montpellier 3)

1.- Projecte de recerca (sota la direcció d'Aurora Martín i Ortega i de Rosa Plana i Mallart) finançat per institucions catalanes (Museu d'Arqueologia de Catalunya) i franceses (Ministère des Affaires Étrangères, Université de Pau, Casa de Velázquez).

murs, factor que proporciona una imatge diferent de la morfologia d'una ciutat d'època ibèrica. L'interès d'aquesta temàtica i la seva novetat dins dels estudis sobre món ibèric explica la decisió d'excavar en l'espai periurbà de l'*oppidum*. L'any 2002 es van fer dues campanyes amb l'objectiu de verificar dos indicis d'ocupació i d'explotació emplaçats respectivament al nord (pedrera del Puig de Serra) i a l'espai fora muralla de l'*oppidum* (Camp de Davant). A partir de l'any 2003, es va decidir començar l'excavació d'un barri situat a la perifèria septentrional i a poca distància del Puig de Sant Andreu (Fig. 1).

El jaciment Camp d'en Gou/Gorg d'en Batlle (Gou-Batlle) es localitza a 100 m de distància de la torre septentrional (torre III) de l'*oppidum*. El jaciment s'ubica en el vessant baix del turó de Sant Andreu, proper al curs antic del riu Daró, en una terrassa de 10 a 18 m. d'altitud, i dista uns 300 m del poblat de l'Illa d'en Reixac (Fig. 1).

LA PERIFÈRIA NORD DE L'OPPIDUM DEL PUIG DE SANT ANDREU

L'any 1971, M. Oliva va fer prospeccions a la perifèria de l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu, especialment en els terrenys emplaçats a la banda nord-oest. En aquesta zona situada just al costat del camí antic que unia Ullastret i la colònia grega d'*Emporion* (camí d'Empúries), s'havia descobert en els anys trenta un forn ceràmic, que va ser destruït (Martín/Plana/Caravaca 2000). El forn estava situat a la banda est del camí, als peus de la torre III i adossat al promontori rocós (Fig. 3). Entre els materials recollits hi havia dos vasos petits de ceràmica a mà (Oliva 1971, 84).

Oliva va excavar prop del lloc de descoberta del forn, al Camp Artigues, situat uns 50 m al nord-oest del poblat ibèric, en el vessant baix del turó, a 18-19 m d'altitud (Fig. 3). Els sondejos, de dimensions molt reduïdes i oberts a proximitat del camí, van proporcionar nivells que contenien terres cendroses i fragments de ceràmica recremada (Oliva 1971, 83-84; 1965-1973). Tot i que les informacions disponibles sobre aquests treballs són molt fragmentàries, les dades conegudes, junt amb la descoberta anterior del forn, permeten suposar la presència d'estructures de producció de ceràmica dels segles IV-III aC. L'any 1972 es van obrir també diversos sondejos a la part oriental del Camp Artigues, a tocar el camí, però els resultats foren reduïts. Tot i això, la descoberta de la roca retallada indica l'explotació del sector com a pedrera (Oliva 1965-1973).

El mateix 1972 els treballs es van prolongar al camp situat just al nord de l'anterior, a 15 i 17 m d'altitud i a la vora del camí (Fig. 3). Es van fer sondejos a la banda

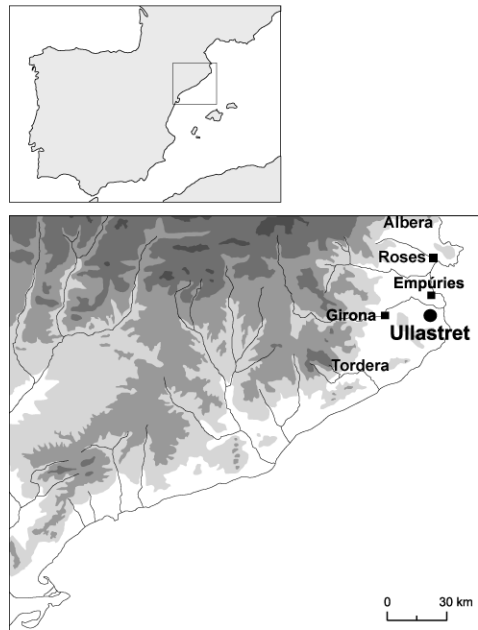

Figura 1. Situació del jaciment periurbà Gou-Batlle.

oriental del camp, en un terreny erm amb afloraments de la roca natural. Si bé la majoria van proporcionar material dels segles IV-III aC, al sondeig 8 es van descobrir els vestigis d'una cabana tallada a la roca que sembla ser del segle V aC (Oliva 1965-1973; 1973).

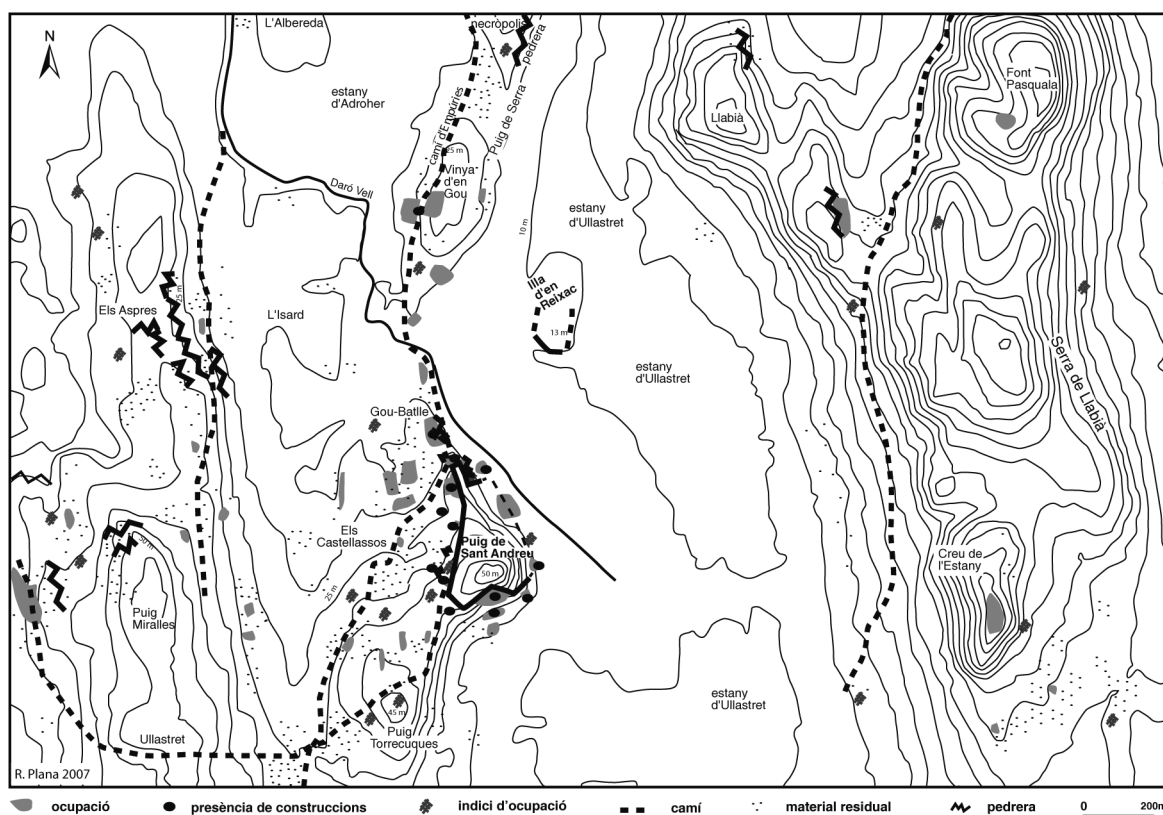

Figura 2. Situació dels diferents jaciments localitzats extramurs dels nuclis urbans de l'illa d'En Reixac i del Puig de Sant Andreu.

Els treballs continuaren el 1973 en el camp situat a l'oest de l'erm analitzat l'any abans, a 15-20 m. d'altitud. En aquest lloc, anomenat Camp d'en Gou/Gorg d'en Batlle per M. Oliva, es van obrir una trentena de sondejos de dimensions reduïdes (1-2 m. de llargada i 0,5 m. d'amplada). Malauradament no s'ha conservat cap document que ens permeti localitzar l'emplaçament d'aquests sondejos a la parcel·la. Les úniques dades que coneixem d'aquests treballs provenen del diari d'excavació del Puig de Sant Andreu (Oliva 1973), que conté un dibuix on es representen cinc murs que delimiten parcialment quatre estances veïnes, sense haver-hi, però, cap descripció dels nivells excavats. Tot i això, les fotografies conservades semblen mostrar que Oliva va seguir els murs en extensió, sense excavar l'interior de les habitacions. Les notes conservades aporten també algunes indicacions sobre el material ceràmic descobert, una part del qual es guarda al Museu d'Ullastret, i que es data en els segles IV i III aC. Junt al material ceràmic es conserva un nombre elevat d'escòries metàl·liques.

La descoberta de murs i d'escòries metàl·liques a les rodalies de l'oppidum del Puig de Sant Andreu, expliquen l'interès de reprendre l'excavació d'aquestes evi-

dències, ja que les dades conegudes sobre els sectors del Camp Artigues i de Gou-Batlle, ubicats a una distància de 50 a 100 m. de l'aglomeració, indiquen l'existència d'elements vinculats a una activitat artesanal (producció ceràmica i metal·lúrgica). Tot això porta a suposar la presència d'un barri de caràcter artesanal en aquesta zona periurbana, establert després de l'ampliació de l'oppidum del Puig de Sant Andreu (Martín/Plana/Caravaca 2000, 252-253; Plana/Martín 2001, 163-164), que ha estat datada vers meitat del s. IV aC (Casas *et al.* 2002).

La prospecció de la parcel·la ocupada pel jaciment Gou-Batlle va facilitar, en un primer moment, l'anàlisi dels testimonis d'ocupació visibles en superfície. La realització d'una planta detallada del repartiment dels objectes trobats en el sòl va contribuir a precisar les diferents densitats de material i a determinar les zones amb major concentració de vestigis en superfície. Aquest treball va permetre visualitzar els indrets susceptibles de senyalar l'emplaçament de les estructures antigues (Fig. 3). El material ceràmic recollit donava una cronologia dels segles IV i III aC. El nombre d'escòries metàl·liques recollides era també important, fet que suggeria, de nou, que els vestigis existents en aquesta

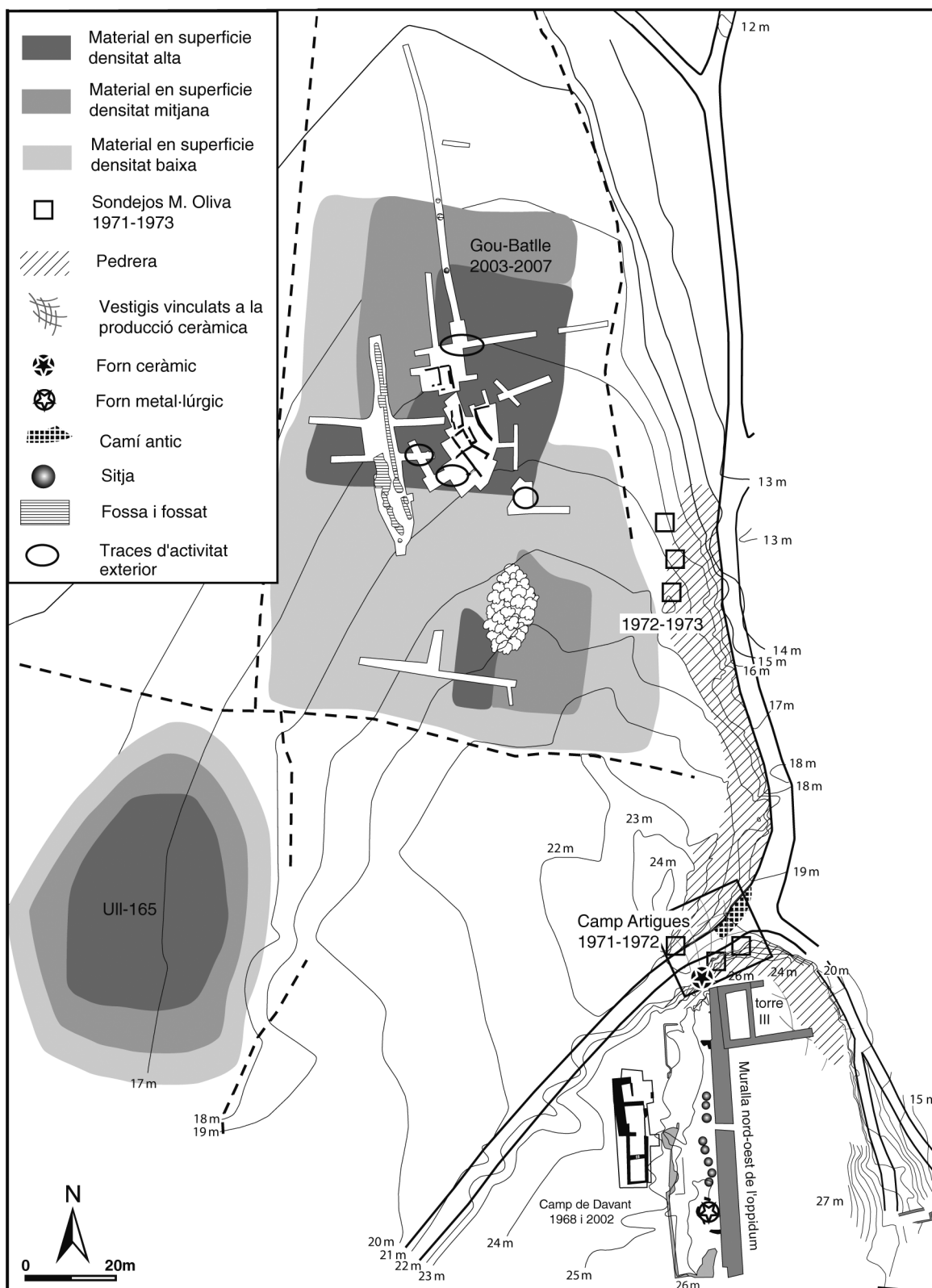

Figura 3. Plànol topogràfic de l'extrem nord del Puig de Sant Andreu i del jaciment Gou-Batlle amb la localització de tots els elements arqueològics detectats fins ara.

parcel·la probablement estarien relacionats amb una activitat metal·lúrgica.

Els resultats de la prospecció fina feta en aquest camp van guiar els treballs d'excavació començats l'any 2003, ja que es va triar una de les àrees amb major densitat de vestigis de superfície. La descoberta ràpida d'estructures d'ocupació ha mostrat la validesa del treball previ de prospecció i la correlació existent entre el material de prospecció i el material d'excavació (Fig. 3).

LES ESTRUCTURES DEL JACIMENT GOU-BATLLE

Els treballs realitzats des de l'any 2003 fins al 2007 han permès estudiar una superfície total de 2.423 m², dividida en cinc zones que s'han diferenciat segons els resultats, positius o negatius, i el tipus d'estructures documentades (Fig. 4). Les zones 1, 2 i 3, situades a la part central del jaciment, corresponen a l'espai ocupat per les estructures construïdes. La zona 4, localitzada a ponent de la zona 1, comprèn tota una sèrie de fosses, rases i sitges excavades al subsòl. La zona 5, situada a la part nord del jaciment, presenta també estructures negatives que corresponen a una sitja i a dues fosses.

LES ZONES 1, 2 I 3. EL NUCLI D'HABITACIONS

Tot i l'arrasament parcial de les estructures que formaven part d'aquestes zones s'han delimitat 15 sectors, que dibuixen un espai d'ocupació irregular organitzat al voltant d'un possible eix de circulació² (zona 2). La delimitació aproximada d'aquesta àrea és de 364 m² (28 m nord-sud / 13 m est-oest), però probablement s'estén sobre una superfície major, atès que la zona oriental ha estat poc explorada, i que podien existir altres estructures en l'espai de terreny situat entre les habitacions descobertes i les rases de la banda occidental (Fig. 4).

ZONA 1

La zona 1 comprèn 13 sectors, set dels quals corresponen a espais construïts i els altres sis a espais oberts. Els sectors construïts delimiten sis estances i un porxo.

El sector 1 ocupa la part central de la zona 1 (Fig. 6). Els murs que s'han conservat dibuixen una estança de forma rectangular orientada de nord a sud, que té una llargada de 4,70 m i una amplada de 2,70 m. El mur

nord i part del mur que tancaria per ponent han estat arrasats pels treballs agrícoles. L'estratigrafia conservada correspon als nivells de preparació del terreny per a la construcció de l'edifici i no s'ha documentat cap nivell de circulació.

Els sectors 2 i 5 formen un edifici compost per una sala principal (sector 2), de 4,35 m de llargada i de 2,70 m d'amplada, i per una avantsala (sector 5) que amida 3,75 m de llarg i 1,75 m d'amplada. La porta d'accés a aquest conjunt es troba situada al costat nord del sector 5. Els murs que delimiten el sector 2 presenten dues tècniques constructives diferents, que evidencien l'existència de dues fases. A la primera fase només existia el sector 2 (Fig. 6.1), del qual es coneixen parcialment els murs nord, sud i est, fets de blocs de gres de talla bastant regular. El nivell de circulació (S-46), conservat únicament a l'angle nord-est del sector, estava fet de terra compactada de color marró amb carbons (Fig. 5.1). L'accés a aquest àmbit estava obert al costat est, amb una llum de 0,95 m. Durant la segona fase es remodela l'espai del sector 2, i es construeix el sector 5, que farà la funció d'avantsala (Fig. 6.2). Els murs estan construïts amb un aparell fet de pedres petites i mitjanes sense treballar. L'antiga porta d'entrada al sector 2 passa a fer la funció de porta que comunica ambdós sectors i té una llum de 1,63 m. En aquest moment, el nivell de circulació és fet amb una terra groga, estèril i ben compactada (S-47) (Fig. 5.1). Aquest sòl presentava, a la part central, un vas de ceràmica a mà clavat a terra i envoltat de fragments d'àmfora ibèrica i, a l'angle sud-est, una fossa que contenia una ofrena d'ovicaprí. En el sector 5 hi havia un nivell de circulació contemporani de terra batuda amb taques de carbons (S-48) i, a la banda meridional i sota el sòl, hi havia una altra ofrena animal. Aquest edifici estava separat del sector 1 per un passadís estret de 0,40 m d'amplada i prop de 2 m de llargada (sectors 4 i 6).

El sector 7 es localitza a la part meridional de la zona 1 (Fig. 6). Es tracta d'una estança de forma trapezoïdal, de 4,85 m de llargada en sentit nord-sud i amb una amplada que varia entre 2,40 m i 3,50 m, que presenta una gran obertura a la banda sud-oest del sector, vers un espai encara mal definit (sector 12). En aquest àmbit s'han identificat dos nivells de circulació de terra batuda, fet que indica una refacció de l'espai, la qual seria però de poca entitat. El sòl més antic (S-35) presenta terres fosques amb carbons i material ceràmic a la banda oest, mentre que el sòl més modern (S-47)

²- Els espais corresponents a les zones 2 i 3 es varen excavar quan encara no s'havia determinat la possibilitat de què la zona 2 fos un eix viari. Per això les UE d'aquestes zones es varen numerar correlativament amb les de la zona 1.

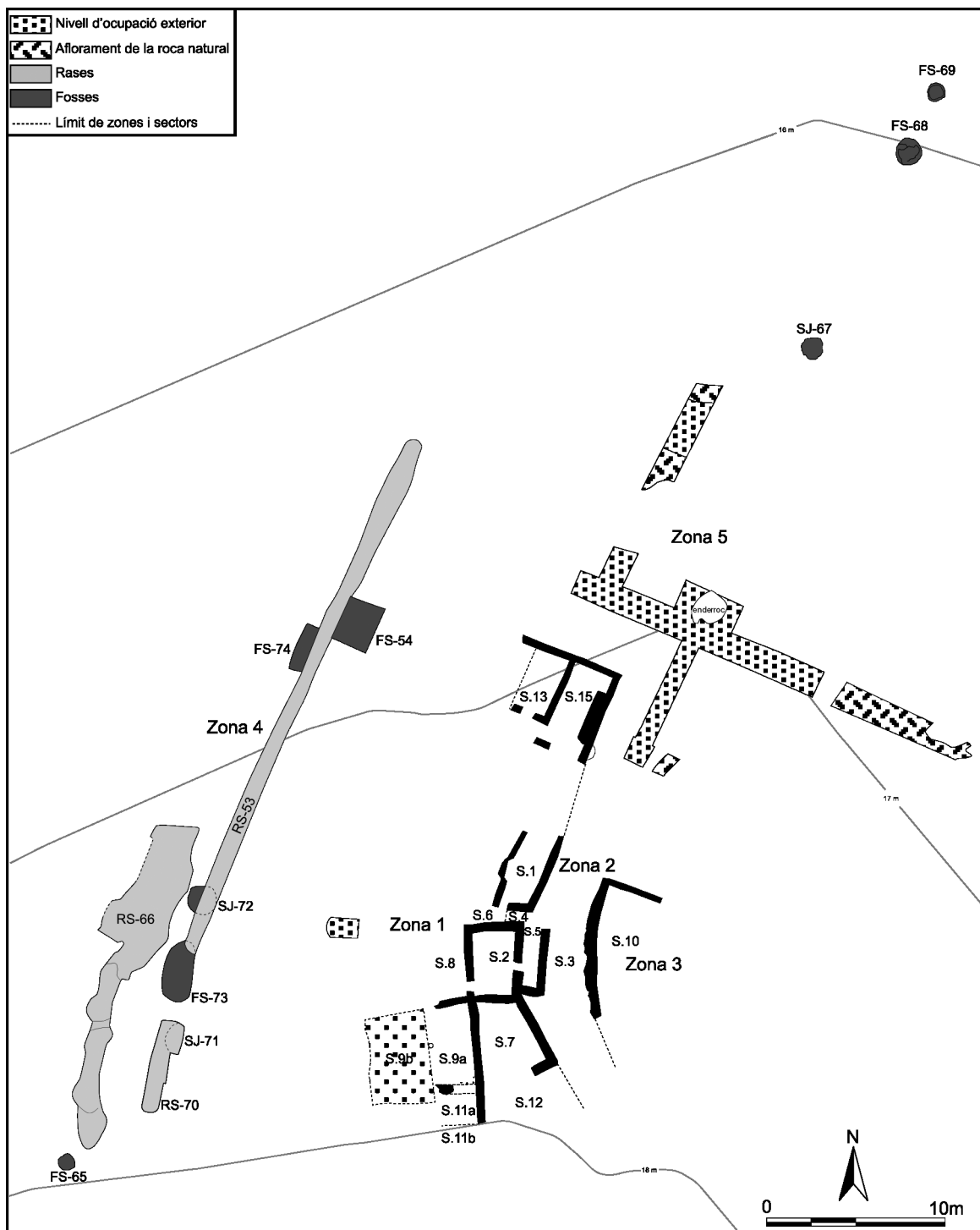
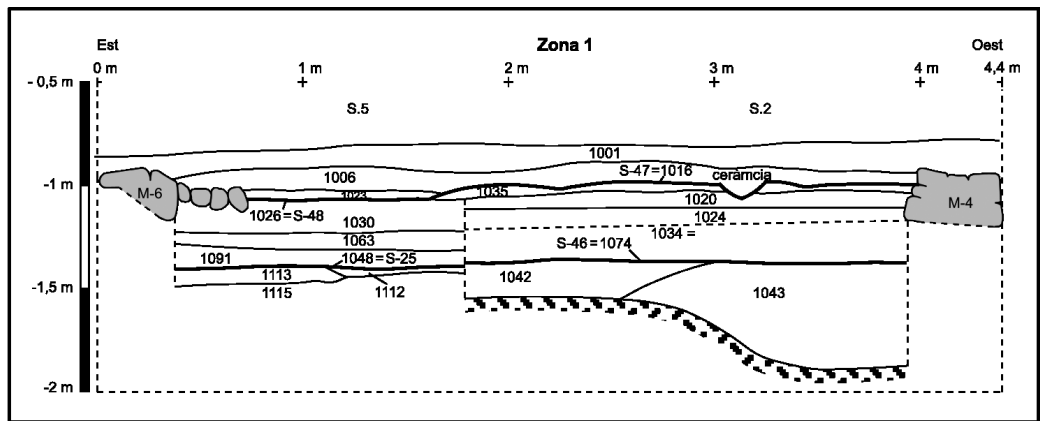
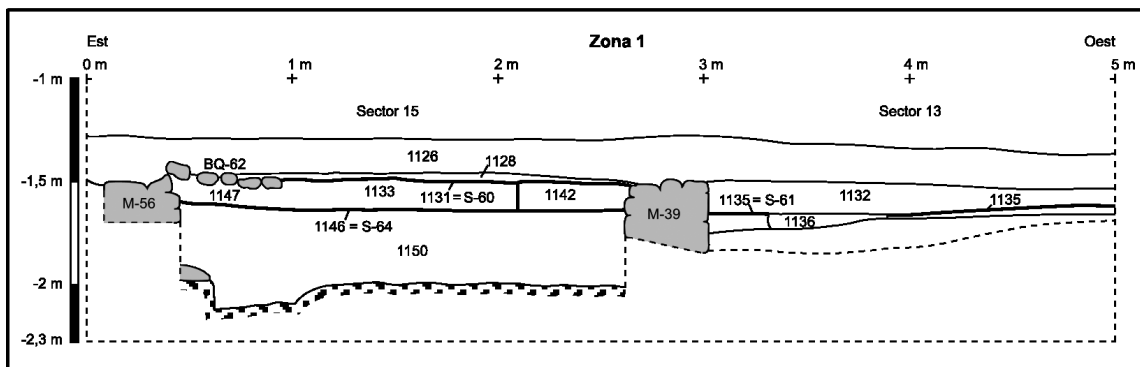

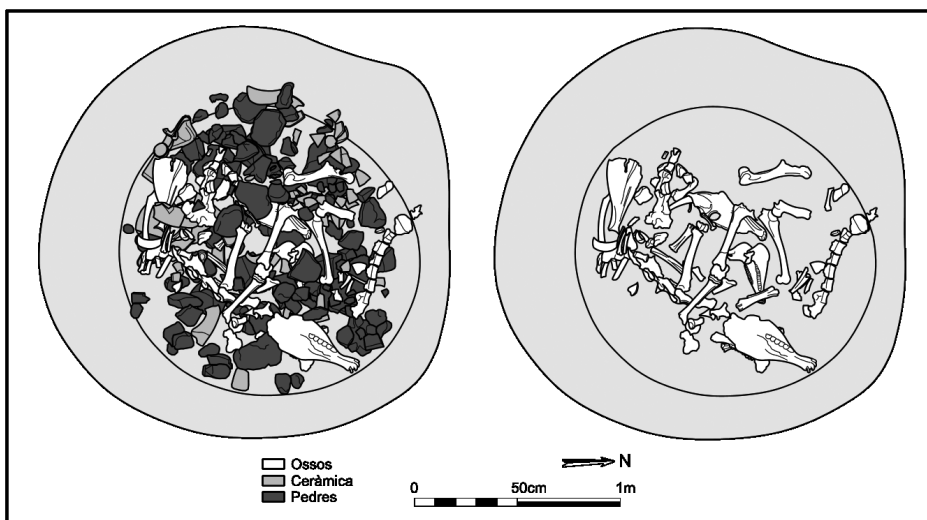
Figura 4. Planta general del jaciment Gou-Batlle amb la localització de les diferents zones.

1

2

3

Figura 5.1. Secció E-O dels sectors 2 i 5 de la zona 1

Figura 5.2. Secció E-O dels sectors 13 i 15 de la zona 1

Figura 5.3. Planta de detall de l'estrat de farciment UE 4026 de l'interior de la sitja SJ-72.

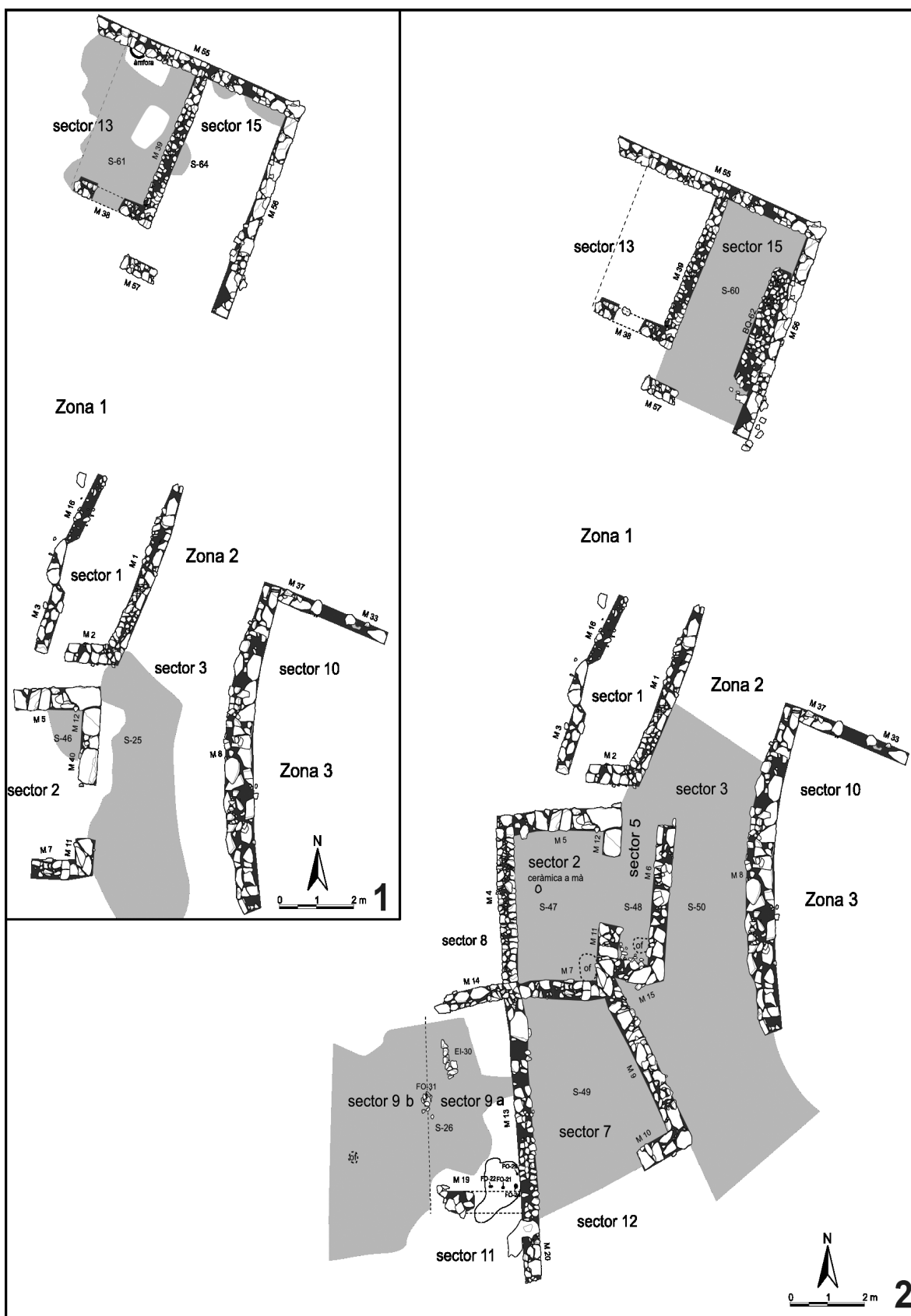

Figura 6. 6.1. Planta de la fase I de les zones 1,2 i 3; 6.2. Planta de la fase II de les zones 1,2 i 3

conté carbons i fragments ceràmics a la banda sud-est.

El sector 8 correspon a un espai encara mal delimitat, ja que sols es coneix el mur sud que el separa del sector 9, el mur est que el separa del sector 2, i l'arrencament d'un altre mur al nord (Fig. 6.2). Els estrats documentats corresponen a nivells de terraplenament i de preparació del terreny.

Al sud del sector 8, el sector 9 correspon a un porxo obert vers l'oest (9-A), que té 4 m de llargada nord-sud i 2 m d'amplada est-oest. Aquest porxo està enganxat per la banda est al sector 7, sense existir cap porta entre ambdós sectors. Davant del porxo s'ha delimitat un espai obert de 12 m² (9-B), amb evidències d'activitat (Fig. 6.2.). En una primera fase, el límit oest del porxo estava delimitat pels extrems dels murs nord i sud, que formaven una alineació juntament amb un forat de pal situat al centre d'aquest eix. En aquest moment funcionava un nivell de circulació de terra batuda (S-27) amb nombroses taques d'argiles i de carbons i un abundant material ceràmic, especialment dens a la banda oest del porxo i a l'espai exterior immediat. En una segona fase, el mur meridional es va reforçar amb quatre forats de pal retallats a la roca, que estan relacionats amb un nivell de circulació (S-26) amb característiques similars a l'anterior. Sota el sòl més modern es va identificar una ofrena d'ovicaprí. El sector 9 limita al sud amb un espai exterior (sector 11) encara mal delimitat.

Els sectors 13 i 15 formen un conjunt arquitectònic aïllat que es troba situat a l'extrem septentrional de la zona 1, separat del sector 1 (5 m de distància) per un terreny que no s'ha excavat (Fig. 6). L'estança del sector 13 s'ha conservat parcialment, ja que falta el mur occidental i una part del mur meridional. Els murs conservats dibuixen una habitació rectangular orientada nord-sud que amida 3,40 m de llargada i 2,95 m d'amplada. El mur est separa aquest sector del sector 15. Aquest darrer, ben delimitat pels quatre costats, correspon a una habitació rectangular orientada també en sentit nord-sud que té una longitud de 4,60 m i una amplada de 2,25 m. L'entrada es troba situada a l'angle sud-oest.

En aquest conjunt s'han documentat dues fases d'habilitació (Fig. 5.2). La fase més antiga s'ha conservat en ambdós sectors amb un nivell de circulació construït de manera idèntica (S-61 i S-64). Es tracta de sòls fets de terra groga compactada amb un gruix que varia entre els 2 i els 8 cm. En el sector 15, aquest nivell es va trobar molt destruït, coexistint amb un sòl de terra batuda de color marró fosc amb carbons, fragments ceràmics i pedres. La segona fase només s'ha documentat en el sector 15, ja que en el sector 13 havia estat arrasada. Aquesta fase està materialitzada per un nivell de circulació situat 15 cm per sobre de l'anterior i

format per terra compactada de color marró (S-60). Sobre aquest sòl, i adossada contra el mur est, s'hi va construir una banqueteta feta de pedres lligades amb fang que només conservava una filada de 15 cm d'alçada i que mesurava 3,21 m de llarg per 54 cm d'amplada (Fig.5.2 i Fig.6.2). Aquest nivell estava associat a una gran quantitat de fragments ceràmics i ossos.

Zona 2

La zona 2, formada per un sol sector, correspon a un possible eix de circulació que delimita per l'est els sectors 1, 2, 5 i 7 i per l'oest la zona 3 (Fig. 6). D'aquest espai se n'ha documentat una extensió de 10,20 m de llargada, amb una amplada de 2 m a la part central i de 3,20 m al costat sud. El traçat d'aquest eix no és rectilini, ja que té una orientació sud-est/nord-oest a la banda meridional i nord-sud a la banda septentrional. Aquest canvi pot estar relacionat amb la distribució dels àmbits que es reparteixen al seu entorn.

A la zona 2 s'hi ha documentat un seguit de nivells de farciment de gran potència i també les restes de dos nivells de circulació molt mal conservats. Sembla que aquest espai va patir antigament una alteració fins a la roca, la qual va malmetre aquests nivells.

ZONA 3

La zona 3, a l'est de la zona 2, comprèn de moment un sol espai construït, limitat per murs a les bandes est i nord (Fig. 6.) En aquest costat hi ha la porta d'accés, de 67 cm d'amplada. L'espai que s'ha pogut delimitar mesura 4,50 m de llargada en sentit nord-sud i 2,50 m d'amplada en sentit est-oest. En aquest sector només s'ha excavat el nivell superficial.

LA ZONA 4. LES RASES I FOSSES OCCIDENTALS

La zona 4 que, com ja s'ha dit, és l'espai situat a ponent de la zona 1, està ocupada per una sèrie d'estructures negatives entre les quals hi ha rases, fosses i sitges (Fig. 4). La primera estructura documentada correspon a una gran rasa orientada de nord a sud, bastant uniforme i regular (RS-53). El traçat és rectilini i la secció té forma de U amb les parets lleugerament obertes, i té una longitud de 30,40 m, una amplada superior que varia entre els 80 cm a l'extrem sud i 1,30 m a l'extrem nord i la profunditat conservada és entre 20 i 50 cm. La orientació general i les mides d'aquesta rasa s'acorden perfectament amb la disposició de les habitacions de la zona 1, ja que s'ha constatat que tant al nord com al sud la rasa concorda amb els límits de la zona construïda, fet que pot suggerir que es tracti d'un límit de les habitacions.

Aquesta gran rasa retallava dues fosses i una sitja més antigues i, alhora, estava afectada per un retall més modern. A l'extrem sud de la rasa s'ha documentat una fossa de grans dimensions de planta de forma ovalada (FS-73), orientada en sentit nord-sud i que amida 1,64 m d'amplada per 3,34 m de llargada i té una fondària de 70 cm. La rasa també retalla una sitja (SJ-72) situada a la seva banda meridional. Aquesta sitja, de planta circular amb el fons pla i les parets lleugerament cònques, té un diàmetre d'1,66 m i una fondària màxima de 85 cm. Al seu interior s'han documentat tres estrats de farciment. El que reomplia el fons contenia una gran quantitat de pedres, fragments ceràmics, tovots, *pondera* i molts ossos que pertanyen a dos èquids (Fig.5.3). Algunes parts dels animals es conservaven en connexió anatòmica, fet que suggereix que aquests foren esquarterats abans de ser col·locats a l'interior de la fossa. Cap dels dos èquids estava sencer, atès que a un individu li faltava aproximadament la meitat del cos i de l'altre només es va recuperar el crani i part del coll. Aquesta rasa retalla també la fossa FS-74, que està tallada al subsòl natural i té planta rectangular, que sobresurt pel costat oest de la tramada de la rasa RS-53. La meitat oriental d'aquesta fossa va ser incorporada posteriorment a la rasa. La part conservada d'aquesta fossa amida 2,67 m de llarg (nord-sud) per 70 cm d'amplada (est-oest). Durant l'excavació es va observar que el farciment d'aquesta fossa, format per terra fosca i flonja, era radicalment diferent al farcit de l'interior de la rasa, que estava format per terra marro vermellosa molt compacta. Més al nord, la rasa havia estat retallada per una altra fossa (FS-54), un cop ja havia estat amortitzada. Es tracta d'un retall rectangular, el qual sobresurt pel costat est de la rasa, que amida 2,60 m de llargada (est-oest) per 2,55 m d'amplada (nord-sud) i té una fondària màxima de 24 cm.

Al sud, i a 4,30 m de distància de la rasa RS-53, s'ha documentat una altra rasa (RS-70), de menors dimensions, que amida 5,38 m de llargada en sentit nord-sud i entre 0,87 i 1,03 m d'amplada. La seva profunditat varia entre els 10 cm al costat nord i els 28 cm al costat sud. Aquesta rasa retalla una fossa més antiga, que tenint en compte les seves mides i forma, podria ser una sitja (SJ-71). Aquesta estructura negativa, situada a la banda nord-est de la rasa menor (RS-70), és de planta ovalada, i amb unes dimensions d'1,74 m en sentit nord-sud i 0,99 m en sentit est-oest, i té una fondària que varia entre 69 i 78 cm. Les parets són cònques i a la part superior es van tancant formant la boca d'entrada, de la qual no es coneixen les mides exactes per causa de l'arrasament produït per la construcció de la rasa. El fons de la sitja és pla amb una cubeta circular més o menys centrada de 36 cm de diàmetre i 5 cm de profunditat.

A l'oest i a poca distància de les rases RS-53 i RS-70 s'ha documentat una altra rasa de grans dimensions (RS-66), retallada en el subsòl natural i orientada en sentit nord-sud. Tot i que la seva forma és molt irregular, s'observa l'existència d'un tram estret lleugerament corbat que correspondria a la part sud de la rasa i que amida 10,55 m de llargada, entre 1,20 i 1,36 m d'amplada i una fondària entre 20 i 58 cm. La meitat nord correspon a un espai molt més ample, de 9,16 m de llargada, entre 2,05 i 3,69 m d'amplada i una fondària de 8 a 28 cm. El tram meridional presenta en quatre punts una forma arrodonida que suggereix l'existència, en un primer moment, d'un conjunt de fosses circulars o ovalades de talla petita, les quals haurien estat destruïdes per aquesta gran rasa. El farcit d'aquest tram meridional presentava una gran quantitat d'escòries de ferro de grans dimensions i algun fragment de forn metal·lúrgic, barrejats amb bossades de terres negres amb cendres i carbons.

Al sud de la rasa anterior s'ha documentat una fossa de petites dimensions, de planta circular, molt arrasada pels treballs agrícoles. Aquesta fossa (FS-65) amida 90 cm de diàmetre i té una fondària màxima de 8 cm. A l'interior de la fossa hi havia un estrat de farciment format per fragments ceràmics, pesos de teler i fragments de molins de vaivé.

LA ZONA 5. ELS VESTIGIS DE LA BANDA SEPTENTRIONAL

A la zona 5, que es localitza a la banda nord del jaciment, de moment s'hi ha intervingut molt parcialment. Els treballs realitzats han permès descobrir un nivell d'ocupació, possiblement a l'aire lliure (S-59), situat immediatament al nord dels sectors 13 i 15 de la zona 1 i, a major distància vers el nord, s'ha trobat una sitja (SJ-67) i dues fosses (FS-68 i FS-69) (Fig. 4). Respecte al nivell d'ocupació, que no està associat a cap estructura construïda, és de terra batuda de color marró amb nombroses taques de carbons i d'argiles, i presenta molt material ceràmic associat, posat planer sobre l'espai de circulació. Aquest nivell, descobert sota la capa superficial, s'ha detectat en un espai de prop de 23 m², i a la banda nord-oest i a tocar el sòl, s'ha documentat un enderroc de pedres. Aquest nivell d'ocupació exterior se situa a la mateixa fondària que els nivells de sòl S-61 i S-64 descoberts a l'interior dels sectors 13 i 15 de la zona 1. Per sota del sòl S-59, un sondeig puntual ha mostrat l'existència d'un estrat que comprèn molt material ceràmic i que reposa sobre la roca natural. La sitja SJ-67 és de planta circular, de cos cilíndric i té el fons pla amb una lleugera pendent cap a l'oest, el diàmetre de la boca és de 1,26 m i la fondària varia entre 1,20 i 1,25 m. La fossa FS-68 també tenia planta circular, amb un diàmetre de 1,52 m, i una fondària

màxima de 36 cm. El fons és molt irregular, fet que sugereix que podria tractar-se d'una fossa només parcialment construïda. L'altra fossa (FS-69), més ben construïda, és de planta circular, de secció cònica i fons pla. El diàmetre superior amida 1,04 m i l'inferior 83 cm, i la profunditat màxima conservada és de 29 cm. Les dues fosses disten 2,5 m.

ESTUDI DEL MATERIAL CERÀMIC I CRONOLOGIA DE L'OCUPACIÓ

LA SITJA SJ-72. PRIMERA EVIDÈNCIA D'OCUPACIÓ DEL LLOC

Aquesta sitja³ es va trobar farcida per les UE. 4023, 4025 i 4026. La UE 4025 contenia molt poc material. El conjunt ceràmic que es considera estava format per 532 fragments, amb 23 individus recuperats a les UE 4023 i 4026. D'aquests el 66,66 % són vaixel·la, d'importació i local feta a mà i a torn. La resta, és a dir el 33,33 % són àmfors.

En el grup de la vaixel·la, tota la d'importació és àtica de figures roges i de vernís negre, amb el 25 %. Entre la de figures roges cal destacar un fragment possiblement de *kratera* de campana, decorat amb una grega (Fig. 7.2) i una vora de *skyphos* del pintor del Fat Boy (Fig. 7.3). Entre la de vernís negre, dues bases de *skyphos* (Fig. 7.4 i 7.5), i el fons d'un bol possiblement *outourned rim*, decorat amb palmetes envoltades de dins a fora per una franja d'oves, una franja de palmetes enllaçades, i una segona franja d'oves (Fig. 7.1). És un tipus de peça molt ben representat a Ullastret (Picazo 1977; Martin *et al.* 1999). La ceràmica feta a mà que és el 18,75 %, correspon a urnes de perfil en S, amb vores lleugerament obertes a l'exterior. La ceràmica a torn local comuna ibèrica i de pasta de sandvitx, constitueix el 50 %, amb formes de gerres d'emmagatzematge entre les quals n'hi ha amb coll i vora exvasada (Fig. 7.8 i 7.9), i bicòniques sense coll o amb coll molt curt, i amb l'extrem de la vora girat amunt (Fig. 7.6 i 7.7), que és una forma que apareix en el s. IV a Ullastret i que té un gran desenvolupament a la segona meitat d'aquest segle i especialment en el III aC. La ceràmica de la costa catalana, constitueix el 6,25 %.

Les àmfors més nombroses són les ibèriques de producció local (Fig. 7.10), amb el 62,5 % del total d'aquest grup. Les àmfors d'importació són púniques ebusitanes el 12,5 %, amb un exemplar de T.8.1.1.1.

(Fig. 7.11), púniques centre mediterrànies el 12,5 % (un sol individu reconegut a partir d'un fragment del pivot), i massaliota 12,5 %.

La cronologia d'aquesta sitja se situa en el segon quart/meitats del s. IV aC, ateses les importacions àtiques. El bol *outourned rim*, és de finals del s. V a meitats del IV aC, l'*skyphos* del pintor del Fat Boy del segon quart del s. IV aC, i el fragment de possible *kratera* de la primera meitat d'aquest segle. L'àmfora púnica ebusitana T.8.1.1.1. es troba a tot el s. IV aC. Aquesta datació permet assegurar que, en l'estat actual de l'excavació, la sitja SJ-72 és l'evidència més antiga d'ús del jaciment, prèvia a la construcció de les estructures que es coneixen d'aquest assentament periurbà.

LA FASE I

LA FOSSA FS-74

El farcit d'aquesta estructura negativa el formava la UE 4018, en el qual es van recuperar un total de 321 fragments ceràmics, amb 29 individus. El 71,43 són de vaixel·la i el 28,57 % són d'àmfora. Entre la vaixel·la, la ceràmica a mà, que és el 25 %, presenta formes d'urnes amb vora girada o vora vertical i amb decoracions de cordons amb impressions i amb incisions (Fig. 7.15 i 7.16). La ceràmica àtica és tota de vernís negre, i representa el 25 %. S'hi han identificat un bol *incurved rim*, Sparkes/Talcott 830-842 (Fig. 7.12), amb cronologia d'entorn al 325 aC, un bol *outourned rim*, Sparkes/Talcott 806-808 (Fig. 7.13), amb cronologia 350-310 aC, i un fragment de paret d'un vas tancat, *guttus* o *askos*, amb decoració de gallons (Fig. 7.14). Entre les importacions també es troba un 5 % de comuna púnica centre mediterrània, que podria pertànyer a un olpes. Entre les ceràmiques locals comunes ibèriques i de pasta de sandvitx, que representen el 40 % de la vaixel·la, la major part són gerres d'emmagatzematge, però també s'ha recuperat algun fragment de bol de vora reentrant de forma Rodríguez 28⁴. La ceràmica de la costa catalana constitueix el 5 %.

Entre les àmfors la majoritària és la ibèrica amb el 55,56 %, seguida de la púnica centre mediterrània amb el 11,11 %, de la qual s'han recuperat diversos fragments d'una peça de forma T 4.2.1.5 de Ramon (Fig. 7.17), amb cronologia en el s. IV aC, especialment en els dos quarts centrals; l'àmfora púnica ebusitana representa l'11,11 %, la grecoitàlica el 11,11 % i la massaliota el 11,11 %⁵.

3.- Tots els recomptes de materials s'han efectuat a partir dels individus.

4.- Les formes de vaixel·la de taula de ceràmica comuna i de sandvitx sempre que és possible es classifiquen amb la tipologia Rodríguez 2003 de ceràmiques de la costa catalana, ja que moltes de les seves formes són tipològicament iguals.

5.- Cal tenir en compte però, que hi ha 37 fragm. informes de púnica centromediterrània, 17 d'ebusitana i tan sols 5 de grecoitàlica i 1 de massaliota.

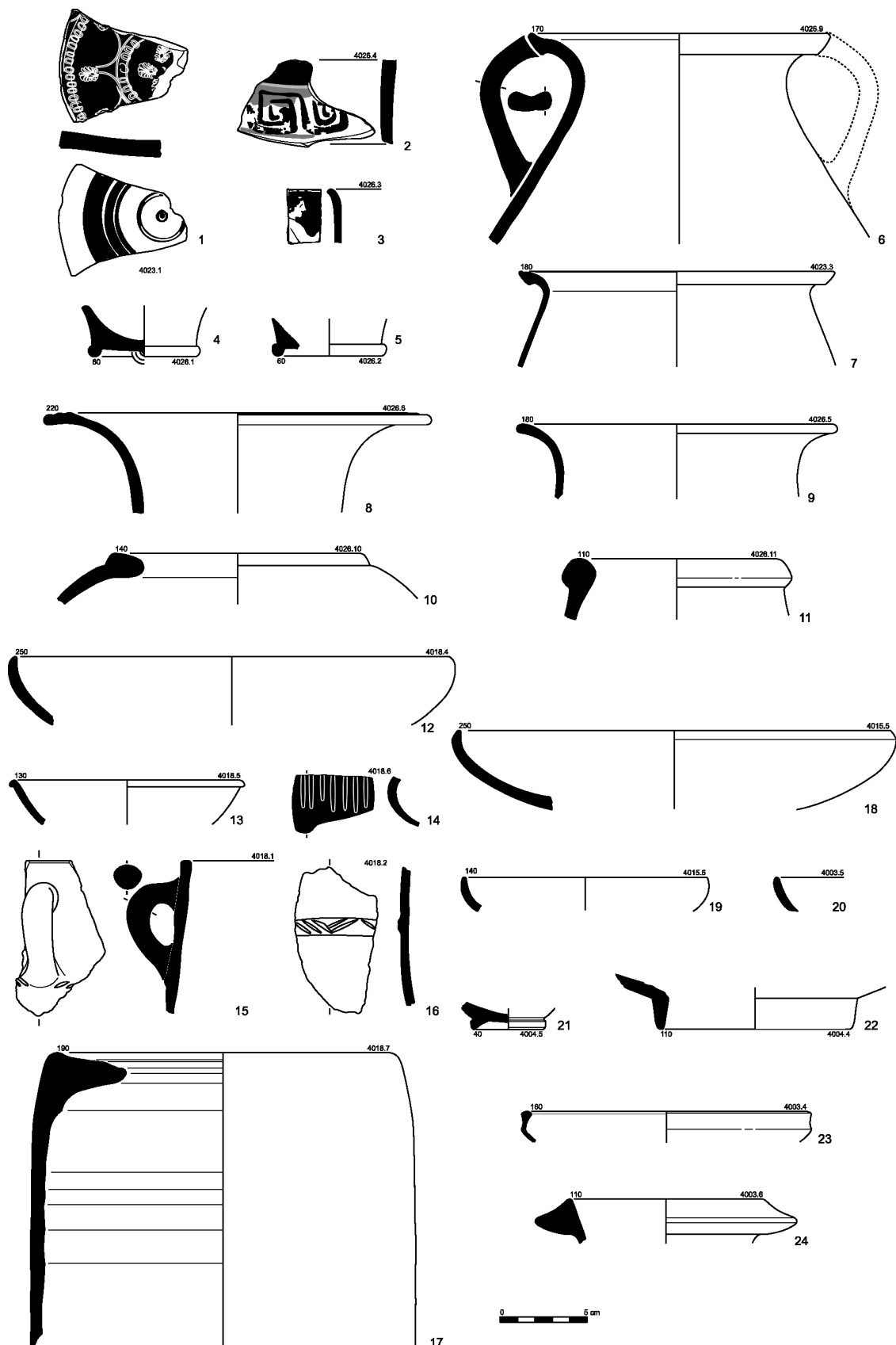

Figura 7. 1-11, Material ceràmic de la sitja SJ-72; 12-17 material ceràmic de la FS-74; 18-24, Material ceràmic de la FS-73.

L'aparició d'àmfora grecoitàlica en aquest conjunt, tot i que poc nombrosa, tal com és habitual en aquest tipus d'àmfores a Ullastret fins i tot en el s. III aC, data l'amortització d'aquesta fossa en el darrer quart del s. IV aC. Cal remarcar la presència important en aquest context de vasos àtics de vernís negre, que degueren estar en ús durant molt temps.

LA FOSSA FS-73

El farcit d'aquesta estructura estava format per les UE 4003, 4004 i 4015, amb un total de 1010 fragments ceràmics amb 73 individus. El 89,04 % són de vaixel·la i el 10,96 % són d'àmfora. Entre la vaixel·la, la ceràmica feta a mà, que és el 29,23 %, presenta formes d'urna diverses, de perfil en S amb vora engruixida o de cos globular i vora divergent a l'exterior, un bol de parets verticals i també un fragment d'un plat-tapadora. La vaixel·la d'importació presenta, en poca quantitat, tots els tipus presents a Ullastret entre el darrer quart del s. IV aC i principis del III aC. La ceràmica àtica de vernís negre és el 4,62 % i s'han identificat bols *incurved rim*, de dimensions diferents (Fig. 7.18 i 7.19) ; la de petites estampilles és l'1,54 %, amb un bol Lamb. 27 (Fig. 7.20), mentre que els tallers de Roses de vernís negre es troben representats amb un 3,08%, amb una forma Roses 1, i una altra d'un plat de forma indeterminable, tal vegada Roses 12 (Fig. 7.21 i 7.22). La ceràmica a torn local, comuna i de sandvitx, amb un 49,23 % correspon majoritàriament a gerres d'emmagatzematge, amb formes com les de les trobades a la sitja SJ-72 i a la fossa FS-74, però també hi ha un fragment de pàtera de forma Rodríguez 31 (Fig. 7.23), que és una forma ben representada a Ullastret tant en ceràmica de la costa catalana com en sandvitx o en comuna, i que té una àmplia cronologia que abraça els s. IV i III aC. La ceràmica de la costa catalana, amb el 7,69 %, presenta formes de plats/bols i de vasets bicònics. La ceràmica de cuina a torn, amb un 3,08 %, és en la seva totalitat de producció local, és a dir, imitacions de les formes de la de cuina mediterrània, fabricades amb la pasta molt semblant a la de la ceràmica feta a mà, però produïdes amb torn ràpid i amb formes d'olles tipus *chytra* especialment.

Entre les àmfores, la majoritària és la ibèrica de producció local, amb el 62,5 %. Les importacions, amb un 12,5 % de cada un dels tipus són púniques ebusitanes, centre mediterrània i grecoitàlica, de la qual s'ha recuperat una vora del grup 1 de D. Asensio (Fig. 7.24).

Cronològicament l'amortització d'aquesta fossa, tot i que el conjunt del material es pogués datar com el de la fossa FS-74 en el darrer quart del segle IV aC, la presència de les produccions dels tallers de Roses s'hauria de situar a finals del s. IV o principis del III aC.

ELS MATERIALS DELS NIVELS D'OCUPACIÓ DE LES ZONES 1, 2 I 3

La fase 1 s'ha datat pels conjunts ceràmics de les UE 1002, 1022 i 1029 del sector 1, 1042 i 1043 del sector 2, 1112, 1113 i 1115 dels nivells situats per sota del sector 5 previs a la construcció d'aquest, 1138 del sector 13 i 1150 del sector 15. En total són 2587 fragments ceràmics, i 177 individus.

La ceràmica feta a mà, que és el 16,79 % de la vaixel·la, correspon a urnes de vora exvasada, sense coll i de cos ovoide o bicònic (Fig. 8.17 i 8.18). La vaixel·la d'importació és variada. La ceràmica àtica representa el 2,29 %, és tota de vernís negre, i les formes documentades corresponen en la seva major part a bols *incurved rim* (Fig. 8.1 i 8.2), l'*skyphos* (Fig. 8.8); també s'han trobat fragments d'una *kratera* forma 704 de Sparkes/Talcott (Fig. 8.9), amb cronologia 320-310 aC. La ceràmica de petites estampilles, que és el 3,82 %, és en tots els casos bols de forma Lamb. 27, amb un fragment de base decorada amb dues palmetes (Fig. 8.3 a 8.6). Entre les altres importacions de vernís negre cal citar la presència d'una producció itàlica, tal vegada de fàbrica etrusca, que representa el 0,76 % del individu d'aquest grup, i que correspon a una vora de bol Lamb.28 (Fig. 8.7), el peu d'una copa de fàbrica grega occidental, de pasta clara amb vernís negre amarronat fosc, poc adherit, que també constitueix un 0,76 % (Fig. 8.10), o un fragment de producció de taller de Roses, que és igualment el 0,76 % del grup. Altres ceràmiques d'importació de procedència púnica, amb un 1,53 %, són un unguentari (Fig. 8.15) i un fragment d'una tapadora (Fig. 8.16).

La ceràmica local a torn comuna ibèrica, de pasta de sandvitx i de pasta clara constitueix el bloc de materials més nombrosos dintre d'aquest grups, amb el 53,43 %, i majoritàriament són gerres d'emmagatzematge amb vores obertes a l'exterior, amb nanses acanalades o amb motllura central o sense nanses (Fig. 8.19 a 8.21), i també hi ha alguna peça de servei de taula, com ara un plat de forma Rodríguez 28 (Fig. 8.22). Entre la ceràmica de la costa catalana, que constitueix el 17,56 % del total del grup, a més de les formes més habituals de plats o bols i de vasets bicònics, és de destacar la quantitat notable de *skyphos* que s'han recuperat, reduïts (Fig. 8.12 i 8.14) i oxidats (Fig. 8.11 i 8.13), un dels quals (8.14), sembla conservar restes d'engalba blanca.

L'àmfora més nombrosa és la ibèrica (Fig. 8.23 a 8.25), que majoritàriament és de fàbrica local. Entre les d'importació, les més nombroses són les àmfores púniques. La púnica ebusitana, amb un 15,22 % correspon al tipus PE 14 (Fig. 8.26 a 8.30) de les que se n'han trobat cinc exemplars, mentre que de centre mediterrània, amb un 15,22 %, també n'hi ha 5 exemplars, de forma T.4.2.1.5 (Fig. 8.33 a 8.37). L'àmfora massaliota es

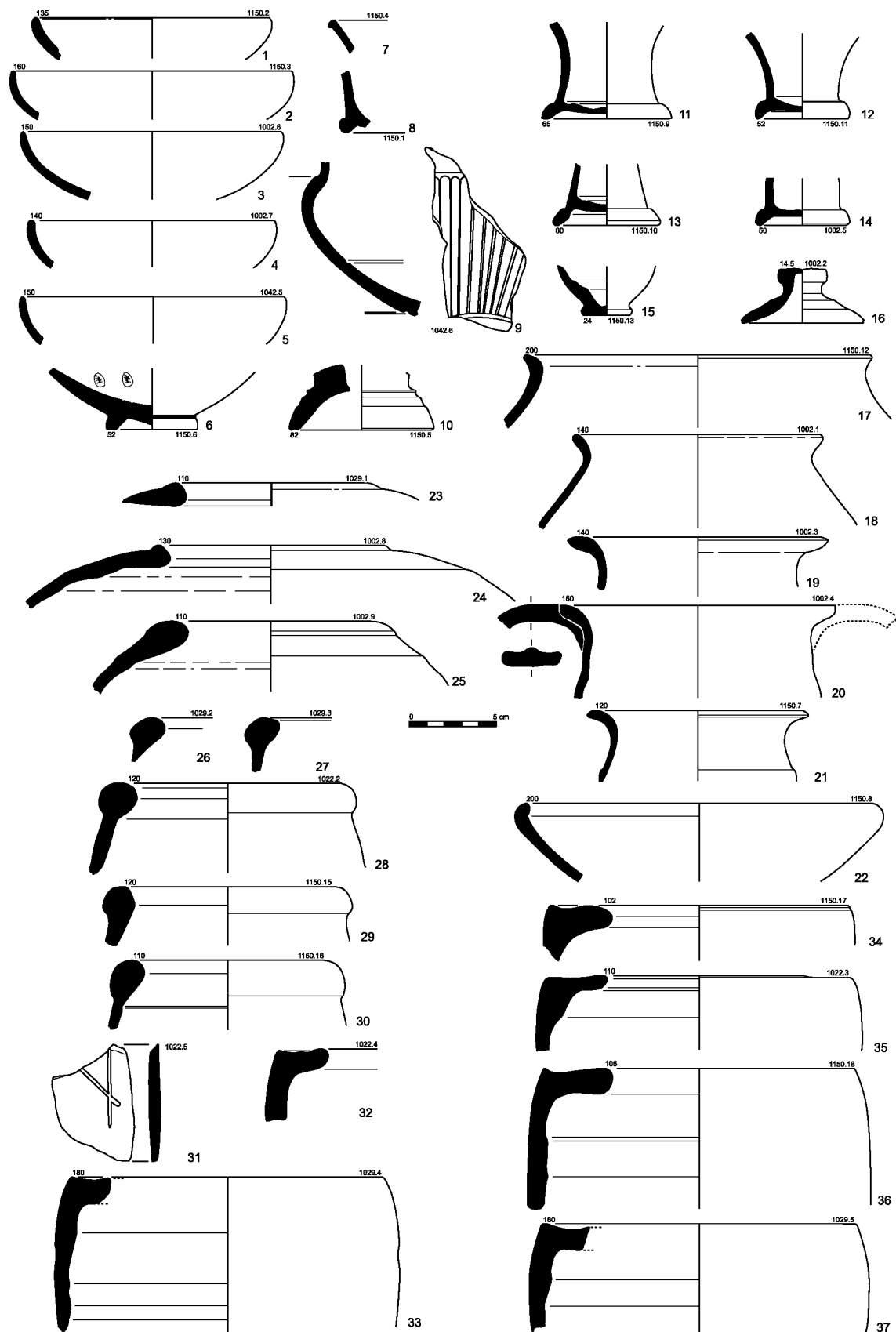

Figura 8. Material ceràmic de la fase I de la zones 1,2 i 3.

troba present en poca quantitat, amb un 2,17 %, a l'igual que la grecoitàlica, que com ja s'ha dit més amunt, a Ullastret apareix en poc nombre des de finals del s. IV aC fins a l'abandonament dels hàbitats.

Els materials d'aquests nivells d'ocupació daten la construcció del barri Gou/Batlle dintre el darrer quart del s. IV aC.

FASE II

EL REOMPLIMENT DE LES RASES RS-53, 66 I 70

El material ceràmic recuperat en els estrats de farciment d'aquestes rases és bastant homogeni fet que fa pensar que l'obliteració de les diferents rases s'hauria produït en un moment més o menys coetani. És per això que en aquest estudi s'agrupa tot el material ceràmic com si correspongués a una sola fase, és a dir les UE 4002, 4010 i 4017 de la RS-53, les UE 4012 i 4016 de la RS-66 i la UE 4020 de la RS-70.

En un conjunt de 2019 fragments s'han pogut identificar 152 individus, d'aquests, 114 corresponen al grup de vaixel·la i 38 al grup de les àmfores.

Dins el grup de vaixel·la la ceràmica a mà hi és present amb un 10,53 %. Es troben formes com una olla de perfil esfèric amb quatre nanses aixecades decorades a la base amb tres cordons amb incisions (Fig. 9.18). D'aquest tipus se n'ha recuperat dos exemplars, un d'ells sencer en procés de restauració. Ambdós són similars a la peça amb el número d'inventari 8 del MAC-Ullastret. La cronologia proposada per aquesta peça és de 450-300 aC (Pons 1993). També s'ha documentat una urna de parets rectes convergents (Fig. 9.19) i urnes amb la vora exvasada i d'altres amb perfil en S. La ceràmica de cuina a torn indígena apareix amb un 1,75%. La forma més representativa són les olles amb la vora marcadament exvasada tipus *chytra* (Fig. 9.20 i 9.21). Dins la ceràmica comuna ibèrica es troben els productes fets amb cuita uniforme i els de tipus sandvitx, essent els últims els més representats. Ambdues produccions juntes sumen un 57,02 %. Dins aquest grup les formes documentades són: pàteres petites de vora reentrant (Fig. 9.9 i 9.12), una pàtera de llavi de vora vertical i llavi engruixit (Fig. 9.25), un peu d' *skyp-hos* (Fig. 9.10), un possible *kalathos* de pasta més clara amb pintura marró a la vora (Fig.9.22) i gerres d'emmagatzematge amb coll de cigne. En el grup de la ceràmica de la costa catalana, 18,42 %, es repeteixen formes semblants a les comunes ibèriques. Destaquen les pàteres de vora reentrant, pàteres de vora vertical i llavi engruixit (Fig. 9.24) i una base de *sky-phos* (Fig. 9.23). La majoria dels peus de costa catalana són de base còncava o plana. També hi ha una base de peu anular amb fons extern còncav similar a la forma 10 de Rodríguez.

Pel que fa a la ceràmica d'importació, la ceràmica àtica de figures roges està representada per un fragment informe del grup del *Fat Boy*, 0,88% (Fig. 9.1). El vernís negre àtic representa un 2,63 % de la vaixel·la de taula. En aquest grup hi ha una vora de *kantharos* globular similar a la forma 667 de Sparkes/Talcott i bols *incurved rim*. Dins el grup de vernissos negres indeterminats, 0,88 %, s'han documentat 6 fragments d'un bol *incurved rim* entre els quals hi ha la vora i la base. El vernís és espès i lleugerament rugós i lluent, la pasta és de color taronja viu, la part inferior del peu està reservada i a la base d'aquest hi ha una ranura. El fons està decorat amb rodeta. La forma és similar a la sèrie 830-842 de Sparkes/Talcott (Fig.9.16 i 9.17) de l'últim quart del segle IV aC. En quant a vernissos itàlics hi ha un exemplar de producció indeterminada, possiblement etrusc, de bol Lamb. 27 (Fig. 9.11) de vernís negre irregular. És idèntic al vernís de la peça 1052.14 (Fig. 10.39). La producció dels tallers de Roses, 3,51%, està representada per bols de vora reentrant i vora vertical (Roses 11) (Fig. 9.2, 9.3 i 9.15) i una base de peu vertical amb el fons decorat amb tres rosetes (Fig. 9.4). També s'ha recuperat un coll amb llavi d'un *lekythos* de pasta clara de Roses, 0,88%, (Fig. 9.5) similar a la forma CL-ROS 62. En quant a les produccions cartagineses cal destacar una tapadora de recipient de cuina de pasta taronja porosa (Fig. 9.6). De l'àrea de Marsella destaca un morter de vora a marlí decorada amb dos solcs (Fig. 9.7) del tipus Cl-Mas 633.

El conjunt d'àmfores està representat per àmfora massaliota, 2,63 %, amb una vora Bd-6 (Fig. 9.8); àmfora púnica ebusitana, 5,26%, amb una vora de T.8.1.1.1. (Fig. 9.29) i una vora de T.8.1.2.1. (Fig. 9.14); àmfora púnica centre mediterrània, 5,26% amb una vora d'una possible T.4.2.1.5. (Fig. 9.30) i una base motllurada (Fig. 9.31). Les àmfores ibèriques representen un 83,58% i les àmfores grecoitàliques només un 2,63%, el fragment de vora conservada no permet definir el tipus d'àmfora al que pertany.

La presència en aquest conjunt ceràmic del Taller de Roses i la vora d'àmfora púnica ebusitana T.8.1.2.1 permet datar la formació d'aquests estrats dins la segona meitat del segle III aC, tot i que si la base d'àmfora centre mediterrània (4012.24, Fig. 9.31) correspongués a una àmfora cartaginesa del tipus T.5.2.3.1 es podria estirar la datació de l'obliteració de les rases fins a l'últim quart del segle III aC coincidint amb l'inici de la fase II de la zona construïda.

LA FASE II DE LES ZONES 1, 2 I 3

A les zones 1, 2, i 3 es documenta una segona fase que suposa una transformació dels espais construïts de la fase 1 i una ampliació de la zona construïda creant-ne de nous. La fase 2 s'ha estudiat a partir del conjunt

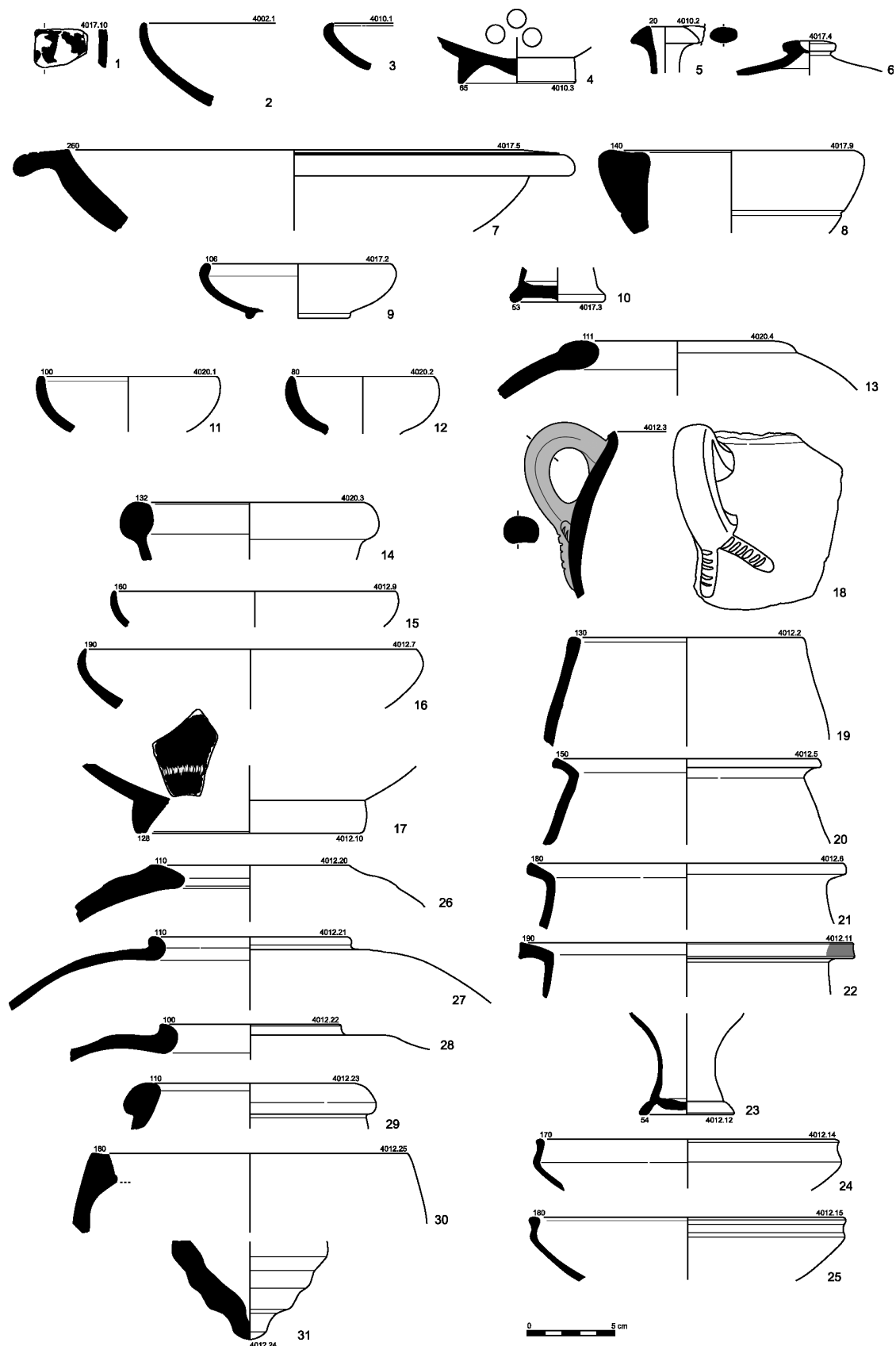

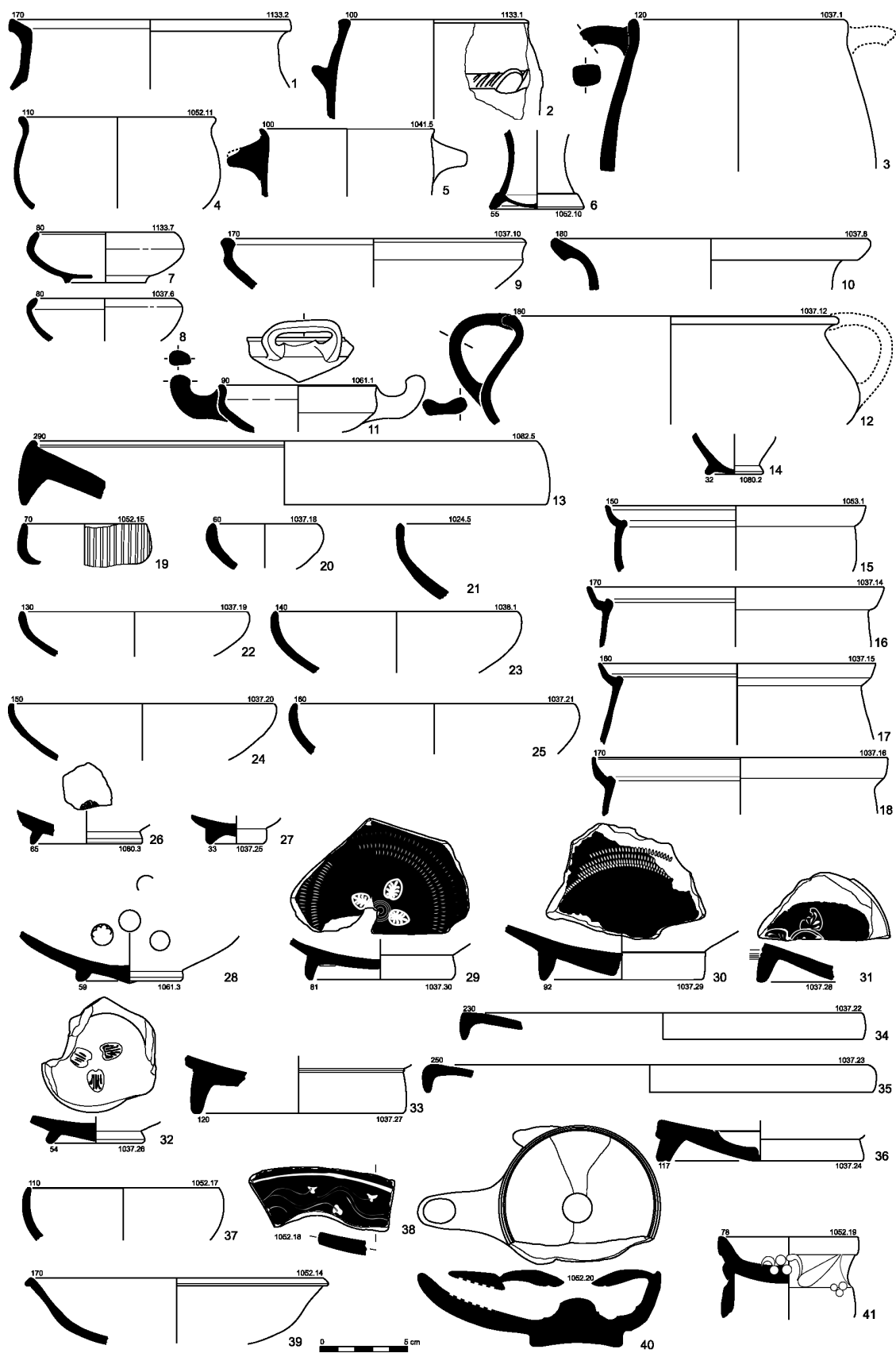
Figura 9. 1-10, Material ceràmic de la rasa RS-53; 11-14, Material ceràmic de la rasa RS-70; 15-31, Material ceràmic de la rasa RS-66.

ceràmic format per les UE 1020, 1024 del sector 2; 1037, 1048, 1052, 1061, 1080, 1083, 1085 i 1087 del sector 3; 1030, 1063 i 1091 del sector 5; 1055, 1053 i 1106 del sector 7; 1038, 1041 del sector 8; 1057, 1081 i 1082 del sector 9, i 1133 i 1147 del sector 15. Aquest conjunt està format per 9.545 fragments entre els quals s'han identificat 614 individus. D'aquests 507 són del grup vaixel·la i 133 àmfora.

La ceràmica a mà està representada amb un 15,38% dins el grup de vaixel·la. Les formes documentades són: urnes de vora exvasada (Fig. 10.1); una urna sense coll decorada a mitja alçada amb un cordó amb incisions, orelleta impresa, amb la vora vertical lleugerament inclinada cap a l'interior (Fig. 10.2) i urnes de perfil en S i llavi arrodonit (Fig. 10.3). Les decoracions d'aquestes urnes poden ser fetes amb cordons, incisions i impressions. Destaca la presència de tapadores i un bol amb vora vertical lleugerament convergent. La ceràmica de cuina a torn indígena amb un percentatge molt menor respecte al grup anterior, 4,73%, està representada per urnes de vora exvasada i llavi arrodonit de tipus *chytra*. Dins la ceràmica comuna ibèrica, que és el grup més nombrós amb un 56,41%, hi ha peces fetes amb cuita uniforme i de tipus sandvitx. Del repertori del servei de taula destaquen les pàteres de vora reentrant (Fig. 10.8), pàteres de vora vertical i llavi engruixit (Fig. 10.9), bols de parets verticals i fons umbilicat, gerres bicòniques i imitacions de *skiphos* àtics (Fig. 10.4 i 6) i d'una copa *kylix* (Fig. 10.11). Entre els recipients d'emmagatzematge hi ha gerres de vora exvasada (Fig. 10.10), recipients de cos globular ansats i vora exvasada (Fig. 10.12), i gerres amb coll de cigne. El repertori formal del grup de la ceràmica de la costa catalana, 13,61%, està format per bols de parets verticals i fons umbilicat, imitacions de *skyphos* àtics (Fig. 10.5), pàteres de vora reentrant, pàteres de vora vertical i llavi engruixit i vasos bicònics. Els peus que s'han documentat són plans o lleugerament còncaus. La ceràmica de pasta clara està representada només per un 1,18 %.

Pel que fa als vernissos negres destaca, per sobre de tot, l'absolut predomini de les produccions dels tallers de Roses amb un 3,94% del total del grup de la vaixel·la. S'han documentat 20 individus entre els quals destaquen: un bol ROSES 1A.c (Fig. 10.19), un bol ROSES 1.b (Fig. 10.20), cinc bols ROSES 11 (Fig. 10.21-25) i tres plats de peix de la forma ROSES 80.g (Fig. 10.34-36). Pel que fa a les bases, tres estan decorades amb tres palmetes radials, una d'elles envoltades per una decoració a rodeta (Fig. 10.29,31 i 32), una amb una roseta central (Fig. 10.26), una altra amb quatre rosetes distribuïdes irregularment (Fig. 10.28), i una altra base

només conserva el fons intern decorat amb rodeta (Fig. 10.31). Pel que fa a vernissos itàlics, les petites estampilles i els altres tallers protocampanians sumen un 0,78%. En aquest grup hi ha un bol Lamb. 27 del taller de les petites estampilles (Fig. 10.37), i un bol de la forma Lamb. 28 (Fig. 10.39) amb un vernís irregular de poca qualitat amb tons diversos. En algunes zones és més fosc i forma aigües i en altres és d'un color gris, poc espès i amb tons lleugerament marronosos. La pasta és de color beige-marró clar. En el fons s'insinua una decoració feta a base de rodeta. Aquest vernís és idèntic als exemplars 4020.1 i 1150.4. També hi ha un fragment informe d'una vora de copa de vernís campanià de Teano assimilable a la forma Morel F-1765 (Fig. 10.38). Té un vernís negre mat lleugerament rugós. La pasta és similar a la peça anterior, és a dir de color beix - marró clar amb petits tons grisos. A sobre de la vora la peça està decorada amb fulles d'heura combinant les incisions amb la pintura blanca emmarcades per una franja també de pintura blanca. Al Museo Arqueológico Nacional de Madrid hi ha un paral·lel, amb el número d'inventari 11.925, datat a finals de segle IV aC i primer terç del segle III aC. (Pérez 2002, 178-179). El vernís negre d'origen àtic està representat per un 0,99%. Aquest s'ha de considerar residual atès que les formes són de plè segle IV aC. Entre les formes recuperades cal destacar una vora de *Saltcellar footed* de la sèrie 939-950 de Sparkes/Talcott, un peu i una vora de *skyphos*, un fragment informe sobre pintat amb fulles d'olivera de color blanc, i dues bases amb motlures i bandes reservades. De ceràmica àtica de figures roges només hi ha un sol fragment que significa un 0,20%. Entre els vernissos també cal destacar una llàntia de tradició grega però de producció probablement itàlica⁶ (Fig. 10.40). La forma és assimilable a les formes 25 B – 25 D' i als models 309 i 352 de Howland. La llàntia és de disc, de 9,2 cm de diàmetre, amb dos solcs laterals. Enganxada a la paret externa hi ha una protuberància en forma d'aleta de dofí. El bec és rectangular lleugerament cònic amb la punta arrodonida. El fons interior de la llàntia encara conserva una protuberància i el fons extern és còncau. Aquesta peça està acabada amb un vernís vermellós molt lleuger, gairebé a manera d'engalba, que només es conserva residualment en el disc i en les parets externes. La datació d'aquesta forma se situa entre el darrer quart del segle IV i primer quart del segle III aC. Dins aquest conjunt també cal remarcar la part superior d'un peveter de forma de cap femení que només conserva la decoració de la corona molt esquematitzada (Fig. 10.41).

178

Figura 10. Material ceràmic de la fase II de les zones 1,2 i 3

De les importacions púniques, 1,78%, en quant a formes destaquen l'olpes, de pasta de color beige clar i groc i de textura rugosa i porosa (Fig. 10.14) i les *caccabai* de cuina cartaginesa de pasta porosa, rugosa i d'un color vermell taronja molt viu (Fig. 10.15 a 18). S'han recuperat tres morters. Dos són d'origen púnic, el tercer ha estat impossible d'identificar tant per la forma com per la pasta (Fig. 10.13).

Dins el grup d'àmfores dominen amb un 56,39% les àmfores ibèriques de boca plana (Fig. 11.1 a 4). En una de les nanses recuperades es conserva una estampilla a la part superior amb forma d'estrella de 8 braços que apareix repetidament a Ullastret. Les àmfores massaliotes, 3,01%, estan representades per tres individus, dues vores del tipus Bd-6 (Fig. 11.10 i 11.11) i una del tipus Bd-7 (Fig. 11.12). Les àmfores grecoitàliques, 4,51%, estan representades amb quatre vores de llavi pràcticament horitzontal lleugerament inclinat que no sobrepassen els 30° (Fig. 11.6 a 9). Aquestes corresponen al grup 1 de D. Asensio (Asensio 1996, 57-63) relacionades amb el tipus A de Lyding-Will. També hi ha un pivot no massís que es correspon perfectament amb aquestes vores (Fig. 11.32). D'àmfores púniques ebusitanes s'han recuperat 19 individus, 16,54%, entre els quals s'han identificat quatre vores del tipus T.8.1.1.1. (Fig. 11.13 a 16), cinc vores del tipus T.8.1.2.1. (Fig. 11.17 a 21), una vora dubtosa que tant pot ser una T.8.1.2.1. com una T.8.1.3.1. (Fig. 11.22), i una vora del tipus T.8.1.3.1. (Fig. 11.23). S'han recuperat 23 individus d'àmfores centre mediterrànies, 18,05%, dels quals s'han identificat una vora del tipus T.7.1.2.1. (Fig. 11.25), tres vores del tipus T.4.2.1.5. (Fig. 11.26 a 28), dues vores del tipus T.5.2.3.1. (Fig. 11.29 a 30) i tres vores del tipus T.5.2.3.2. (Fig. 11.31 a 33). Finalment cal destacar la presència d'una vora d'àmfora de pasta de color marró, amb desgreixant abundant format per grans de sorra molt visible. La forma podria correspondre al tipus T.12.1.1.1. de les àmfores del cercle de l'estret, 0,75% (Fig. 11.24).

En aquest conjunt ceràmic hi ha materials propis del segle IV i de la primera meitat del segle III, com poden ser les àmfores púniques ebusitanes T.8.1.1.1., les àmfores centre mediterrànies T.4.2.1.5., les àmfores grecoitàliques antigues, els bols de les petites estampilles i els vernissos itàlics protocampanians. Fins i tot encara perdura de manera residual la presència de vernissos àtics del segle IV aC. Malgrat tot dins aquest conjunt el material més modern està format per un lot homogeni que s'inscriu amb claredat a inicis del darrer quart del segle III aC. Aquest lot està format per un predomini dels vernissos dels tallers de Roses amb un 4,11% per sobre de la resta. Hi ha àmfores púniques ebusitanes T.8.1.2.1. que es produeixen fins entrada la segona meitat del segle III i àmfores del tipus T.8.1.3.1. les quals es comencen a produir a partir del 240/220

aC. L'àmfora del cercle de l'estret T.12.1.1.1. es produeix al llarg de tot el segle III de la mateixa manera que les àmfores massaliotes de vora tipus 6 i 7. Finalment les àmfores púniques centre mediterrànies més modernes que s'han documentat són del tipus T.5.2.3.1. que s'inicien el 225 aC. i àmfores T.5.2.3.2. que es comencen a produir en el darrer terç del segle III aC. Un altre element decisiu que permet proposar aquesta data per a la formació de la tercera fase del jaciment és l'absència total de la ceràmica campaniana A. Aquesta producció itàlica es documenta tant a l'Illa d'en Reixac (zona 15) com al Puig de Sant Andreu (zona 14) a partir del darrer quart del segle III aC coexistent amb els vernissos dels tallers de Roses (Equips Pontós i Ullastret 1998, 141-156).

FASES, ORGANITZACIÓ I FUNCIONS DEL BARRI FORA MURALLES

El primer indici d'ocupació del lloc l'aporta la SJ-72 que hauria estat obliterada durant el segon quart del segle IV aC. Possiblement es tracta de la continuació del camp de sitges que hi havia a la zona de l'istme del Puig de Sant Andreu, ja que alguna de les sitges que s'hi han excavat presenta una amortització en el mateix moment (Casas *et al.* 2002). Posteriorment a l'obliteració d'aquesta sitja se n'obren de noves (SJ-71), juntament amb altres fosses (FS-65 i FS-74), que foren inutilitzades a finals del segle IV aC. En aquest mateix moment cal situar la construcció de tota una sèrie d'habitacions, els sectors 1, 2, 10, 13 i 15 (zones 1 i 3) que voregen un possible eix de circulació (zona 2). Aquestes habitacions, que varen perviure fins al moment d'abandonament del jaciment, representen la primera fase constructiva al lloc (Fig. 6.1). Molt probablement en aquest mateix moment també s'obren les rases RS-53, RS-66 i RS-70.

A inicis del darrer quart del segle III aC es documenta una ampliació de l'espai construït pel costat sud amb la creació dels sectors 7 i 9 de la zona 1 (Fig. 6.2). Durant aquest període, corresponent a la segona fase constructiva, es detecten reformes en el sector 15, mitjançant la construcció d'un nou sòl i d'una banqueteta, i en el sector 2, al qual s'afegeix una avantsala (sector 5) a la vegada que també s'habilita un nou nivell de circulació. D'aquesta fase són les dues ofrenes descobertes als sectors 2 i 5. A la banda occidental, en aquest moment es produeixen importants modificacions a les rases obertes durant la primera fase (RS-53, RS-66 i RS-70), atès que es constata la seva inutilització amb terres que contenien un material ceràmic similar al que apareix en els nivells d'habilitació de la fase II. Posteriorment, els sectors 7 i 9 tingueren petites reformes puntuals que no s'han pogut datar per causa de

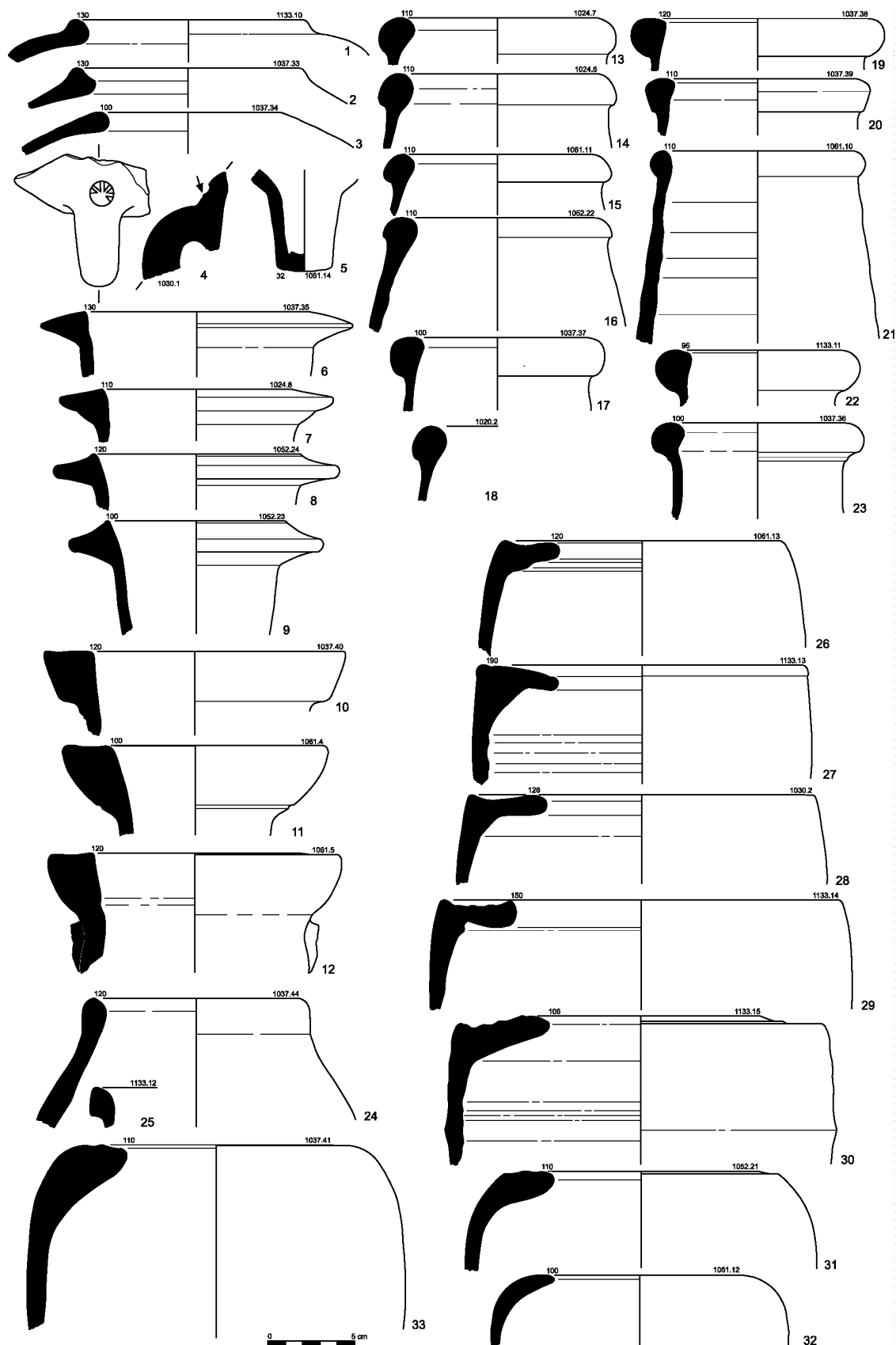

Figura 11. Material ceràmic de la fase II de les zones 1,2 i 3

l'escassetat de material recuperat, però que sens dubte es produïren durant el darrer quart del segle III aC. Per la mateixa raó no s'han pogut datar les estructures negatives documentades a la zona 5 (SJ-67, FS-68 i FS-69). Tal i com passa en algunes zones de l'Illa d'en Reixac, no s'han conservat els nivells d'abandonament o destrucció d'aquest nucli fora muralles, la qual cosa impedeix establir quin fou el moment final de l'ocupació. Tot i així, el fet de no documentar-se cap fragment de campaniana A suggereix que l'abandonament d'aquest lloc es produí amb anterioritat a la fi del segle III aC.

Les estructures posades al descobert en el jaciment Gou-Batlle defineixen una implantació composta per un conjunt d'habitacions, que estan associades al nord i al sud-oest a espais oberts que presenten evidències d'activitat (sector 9-B de la zona 1 i zona 5). A la banda oest, una gran rasa (RS-53) sembla limitar els espais construïts; immediatament al sud i al sud-oest d'aquesta es troba una sèrie de rases i de fosses de funció incerta. Al nord de les habitacions, les estructures detectades corresponen a una sitja i a dues fosses, de moment aïllades, tot i que és possible que en aquest sector hi hagi altres estructures d'aquest tipus. Aquest conjunt d'elements, disposats en l'espai seguint una orientació nord-sud, que esdevé nord-oest / sud-est a la banda meridional, ocupa una superfície de 2.423 m². La implantació era sens dubte més extensa, com ho demostren els treballs de prospecció portats a terme en el conjunt de la parcel·la i les excavacions realitzades per M. Oliva, de les quals coneixem una planta que no s'ha pogut identificar amb les estructures descobertes amb les excavacions actuals.

El nucli d'habitacions ocupa un espai de 364 m². A partir de la localització de les portes s'observa que els sectors 2 i 5 (zona 1) formaven part d'un mateix conjunt, de la mateixa manera que probablement els sectors 13 i 15. El sector 9 (Zona 1) és particular, pel fet de presentar un costat obert. L'accés als sectors es realitza sempre des de l'exterior, ja sigui des del possible eix de circulació (zona 2), o bé a partir dels terrenys de les bandes oest i sud. Respecte a l'estança de la zona 3, situada a l'est de la zona 2, els murs detectats marquen una obertura emplaçada al nord. La disposició de les diferents habitacions de la zona 1 no dibuixa un esquema regular, ja que si certes construccions segueixen una orientació nord-sud, altres estan orientades nord-oest / sud-est. L'estructura sembla poder estar condicionada pel traçat del probable eix de circulació central (zona 2). Les estances excavades presenten una gran diversitat de formes i, sobretot, de dimensions. En efecte, la gran majoria són quadrangulars, principalment rectangulars, i únicament el sector 7 té una forma trapezoidal. Les superfícies són variades: 12,69 m² el sector 1; 11,74 m² el sector 2 i 6,5 m² el

sector 5, en total 18,30 m² per aquest edifici compost d'una sala i d'una avantsala; 14,3 m² el sector 7; 8 m² el sector 9-A; 10 m² el sector 13 i també el 15. Aquestes dimensions, tot i ser reduïdes, són usuales en el món ibèric. Les estructures s'han descobert molt arrasades, fet que dificulta l'estudi de les tècniques de construcció. L'amplada dels murs oscil·la de 0,35 a 0,45 / 0,50 m, per bé que la mida de 0,45 m és la més freqüent. Aquesta amplada és molt corrent en els murs descoberts a l'interior de les aglomeracions fortificades (Puig de Sant Andreu i Illa d'en Reixac). L'aparell dels murs és, en general, poc acurat, fet de blocs de pedra de talla irregular de dimensions petites i mitjanes. No obstant, es constata que els murs bastits a la primera fase són de factura més regular, amb blocs més ben tallats i de dimensions més grans.

La interpretació del conjunt d'habitacions descobertes resulta difícil, en raó principalment de l'absència de llars. Els sòls conservats són de terra batuda. Alguns, presents en els sectors 2, 13 i 15 de la zona 1 (S-47, S-61, S-64), són particulars per tractar-se de sòls homogenis de color groc i d'una certa consistència, i per presentar molt poc material sobre el nivell de circulació. El sòl S-47 del sector 2 presenta un vas de ceràmica clavat a terra i envoltat de grans fragments d'àmfora ibèrica, mentre que el sòl S-61 sembla estar també associat a una àmfora ibèrica. Cal notar que aquests tres sectors corresponen a les habitacions més ben definides de la zona 1. Els sòls de les altres estances descobertes són de terra batuda de color marró, amb taques diverses de carbons i d'argiles (S-48 del sector 5, S-35 del sector 7, S-27 dels sectors 9-A i 9-B, i també en part S-64 del sector 15). Aquests darrers nivells estan vinculats a un material ceràmic que sol ser propi dels espais d'habitació, tot i que en no haver-se descobert fins ara cap llar de cuina, no es puguin interpretar com a espais domèstics. En alguns sectors es detecta una concentració de carbons en una de les cantonades de l'habitació, o fins i tot restes de sòl recremat, com per exemple en el pati format pel sector 9-B, o al sòl exterior de la zona 5 (S-59), però mai cap llar construïda.

Cal destacar també la presència d'ofrenes animals a tres de les habitacions excavades de la zona 1. En relació a la fase més moderna d'ocupació, s'han descobert ofrenes sota els sòls S-47 del sector 2, S-48 del sector 5, i S-27 del pati format pel sector 9-B. Aquest tipus d'acte ritual de fundació ha estat àmpliament documentat en les excavacions dels darrers anys a l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu sota els paviments dels nivells fundacionals o de les successives refaccions de l'edifici zona 14, gran conjunt edilici que es data entre la segona meitat del s. IV i els inicis del s. II aC, moment en el que va ser abandonat l'*oppidum* (Martin *et al.* 2004; Codina/Martin/de Prado en premsa).

Les descobertes fetes a la banda occidental del jaciment són diferents, ja que es tracta essencialment d'estructures negatives formades per un fossat de gran longitud i de traçat rectilini, per diverses rases i per un conjunt de fosses. Tot i que ignorem la seva funcionalitat, podria tractar-se d'estructures vinculades a processos de treball. La descoberta en un dels reompliments (part sud de la rasa RS-66) de restes provinents d'un espai metal·lúrgic, així com la presència recurrent en la majoria dels sectors i en tots els nivells excavats d'escòries de ferro, porta a pensar que a la proximitat, i anteriorment a la construcció de les estructures descobertes fins ara, podia haver funcionat un taller metal·lúrgic d'una certa entitat, ja que la quantitat d'escòries és molt superior a la que es coneix en espais metal·lúrgics descoberts en àmbits domèstics als propers grans nuclis d'habitació de l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu (Martin *et al.* 2004) o de l'Illa d'en Reixac (Rovira 1999) o al Mas Castellar de Pontós a l'Alt Empordà (Rovira 2002a i 2002 b). Aquest taller podria haver tingut una certa continuïtat, almenys fins a meitats del s. III aC, ja que es troben escòries que oblitaren el farcit de la rasa RS-66.

Tal i com s'ha vist a la descripció de les fases, a la zona 4 s'intueix una primera ocupació amb fosses, algunes de les quals són inqüestionablement sitges, i una segona ocupació en la qual s'obren les rases RS-53, RS-66 i RS-70. Les estructures descobertes a l'àrea més septentrional documenten l'existència també de fosses, de funció desconeguda, així com d'una sitja, situada al nord de les habitacions. Tot i això, l'exploració d'aquesta zona és encara massa reduïda per poder copsar l'utilització d'aquests terrenys.

Aquest conjunt de particularitats dificulta la interpretació de les restes descobertes: espais únicament de treball o bé espais utilitzats també com a vivenda? Habitacions diferents o un sol conjunt unitari?

A les rodalies del jaciment Gou-Batlle es coneixen altres punts d'ocupació (Fig. 2 i 3). En efecte, les dades obtingudes a partir dels treballs de prospecció i a partir de l'estudi de les descobertes antigues efectuades a la perifèria nord-oest de l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu posen en evidència la densitat elevada de l'ocupació existent en aquesta zona. Al sud-oest del jaciment Gou-Batlle i a 70 m. de distància s'han descobert grans concentracions de material en superfície, que indiquen que l'ocupació es prolongava per aquests terrenys meridionals. Al nord i a 80 / 100 m. de distància, les restes de Camp Artigues mostren l'existència en aquest indret d'un espai de producció ceràmica. Tot i que aquests punts d'ocupació estan separats per espais amb poca densitat de material en superfície, es pot suposar la presència d'un barri periurbà que prolonga vers el nord els vestigis existents a l'exterior de la muralla oest de la zona de l'istme del Puig de Sant

Andreu (terrasses extramurs del Camp de Davant). Aquesta ocupació exterior s'estén pel vessant baix del turó, entre 14 i 25 m. d'alçada, fins arribar a proximitat de l'antic curs del riu Daró.

Aquesta implantació periurbana s'emplaça a la vora del camí d'Empúries, estenent-se per una zona de 400 m. de longitud nord-sud i de 50 a 150 m. d'amplada est-oest. El desenvolupament d'aquesta barriada fora muralles estaria vinculat al pas del camí, però també a la localització d'aquests terrenys a mitja distància dels dos establiments fortificats. L'època de funcionament d'aquest barri exterior s'ha de situar als segles IV i III aC., període d'expansió i de prosperitat de l'*oppidum*. Els resultats aconseguits han permès fixar la cronologia d'ocupació d'aquesta barriada perifèrica. Si bé la descoberta de la sitja SJ-72 mostra una ocupació inicial dins de la primera meitat del segle IV aC, la pràctica totalitat de les estructures descobertes se situa entre el darrer quart del segle IV i el darrer quart del III aC.

Els treballs d'excavació del jaciment Gou-Batlle han permès avançar en el coneixement de l'ocupació de l'espai periurbà de l'*oppidum* d'Ullastret. Els vestigis descoberts contribueixen a precisar l'extensió i el perfil de l'ocupació d'aquest barri perifèric, que sembla poder identificar-se com un barri artesanal, en el qual es documentarien evidències de treball metal·lúrgic, mentre que una mica més al sud, a la zona de Camp Artigues i al peu de la torre nord de l'*oppidum*, la troballa d'un forn i de ceràmiques cremades documentaria el treball ceràmic.

BIBLIOGRAFIA

ASENSIO, D. 1996, Les àmfors d'importació de la ciutatella ibèrica d'Alorda Park o Les Teixonerres (Calafell, Baix Penedès, Tarragona), *Revista d'Arqueologia de Ponent* 6, Universitat de Lleida, 35-79.

ASENSIO, D., MARTIN, A. 2004, L'agricultura de l'edat del Ferro i la creació dels nous espais agraris. La segona edat del Ferro: el món ibèric, in Buxó, R. (coord.) *Eines i feines del Camp a Catalunya. L'estudi de l'agricultura a través de l'arqueologia*, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 47-55.

CASAS, S., CODINA, F., MARGALL, J., PRADO, G. DE 2002, Noves aportacions al coneixement de l'ampliació nord de l'*oppidum* del Puig de Sant Andreu (Ullastret, Baix Empordà) i estudi de la significació d'una inscripció sobre pedra trobada en aquesta zona, amb Apèndix: Untermann, J., Anàlisis y interpretació de la inscripció ibèrica sobre piedra aparecida en la zona 19 del Puig de Sant Andreu (Ullastret), *Cypselà* 14, Girona, 237- 250.

CODINA, F., MARTIN, A., PRADO, G. DE en premsa, Excavació dels nivells fundacionals i precedents de la

zona 14 a l'oppidum del Puig de sant Andreu d'Ullastret (Baix Empordà), *IX Jornades d'Arqueologia de les Comarques de Girona*, Empúries-L'Escala.

EQUIPS PONTÓS I ULLASTRET 1998, Les fàcies ceràmiques d'importació de l'Empordà durant el segle III i la primera meitat del segle II aC a través dels jaciments de Pontós i Ullastret, in Ramon, J., Sanmartí, J., Asensio, D., Principal, J. (eds.) *Les fàcies ceràmiques d'importació a la costa ibèrica, les Balears i les Pitiüses durant el segle III aC i la primera meitat del segle II aC*, Arqueo Mediterrània 4, Barcelona, Universitat de Barcelona, 129-156.

MARTIN, A., BUXÓ, R., LÓPEZ, J., MATARÓ, M. (dirs.) 1999, *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)*, Girona, Monografies d'Ullastret 1.

MARTIN, A., CASAS, S., CODINA, F., MARGALL, J., PRADO, G. DE 2004, La zona 14 de l'oppidum del Puig de Sant Andreu d'Ullastret. Un conjunt arquitectònic dels segles IV i III aC, *Cypselà* 15, 265-284.

MARTIN, A., PLANA, R. 2001, El Nord-Est català en època ibèrica i l'entitat territorial de l'oppidum d'Ullastret, in Martin, A., Plana, R. (dir.) *Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània Occidental*, (Actes de la Taula Rodona celebrada a Ullastret del 25 al 27 de maig de 2000), Girona, Monografies d'Ullastret 2, 39-52.

MARTIN, A., PLANA, R. 2003, L'Empordà au début de l'âge du Fer et à l'époque ibérique : structure et organisation du territoire, *Peuples et territoires en Gaule méditerranéenne. Hommage à Guy Barruol*, Suppl. 35, Revue Archéologique de Narbonnaise, 265-280.

MARTIN, A., PLANA, R., CARAVACA, J. 2000, Les activitats artesanals als poblats d'Ullastret (Baix Empordà, Girona), i en el seu territori, *Ibers, agricultors, artesans i comerciants*, III Reunió sobre Economia en el Món Ibèric, Saguntum-PLAV, Extra-3, València, 249-256.

OLIVA PRAT, M. 1965-1973, *Prospeccions i excavacions fora jaciment, 1965-1973*, Diari d'excavació inèdit, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret.

OLIVA PRAT, M. 1971, Campañas de excavaciones en Ullastret (Gerona), II-1, la « Illa d'en Reixac » y exploraciones a extramuros de la ciudad, *Revista de Gerona* 54, 77-87.

OLIVA, M., MARTIN, A. 1972-1977, *Diari d'excavació del Puig de Sant Andreu (Ullastret), Anys 1972-1977*, vol. XIII, Diari d'excavació inèdit, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret.

PÉREZ, J. 2002, Vasos sobrepintados italiotas del Museo Arqueológico Nacional de Madrid, Murcia.

PICAZO, M. 1977, *La ceràmica àtica de Ullastret*, Universitat de Barcelona.

PLANA, R., CRAMPE, B. 2004, El poblament rural a l'entorn de l'oppidum d'Ullastret : l'hàbitat de tipus poli-nuclear, *Cypselà* 15, 251-264.

PLANA, R., MARTIN, A. 2001, L'organització de l'espai rural entorn de l'oppidum d'Ullastret : formes i dinàmica del poblament, in Martin, A., Plana, R. (dir.) *Territori polític i territori rural durant l'edat del Ferro a la Mediterrània occidental*, (Actes de la Taula Rodona celebrada a Ullastret del 25 al 27 de maig de 2000), Girona, Monografies d'Ullastret 2, 157-176.

PLANA, R., MARTIN, A. 2002, Le territoire ibérique: structure du peuplement et organisation territoriale, quelques exemples, a D. Garcia i F. Verdin Édts., *Territoires celtiques. Espaces ethniques et territoires des agglomérations protohistoriques d'Europe occidentale*, Actes du XXIVème Colloque International de l'AFEAF (Martigues, juin 2000), Paris, 18-29.

PLANA, R., MARTÍN, A. (en col·lab. amb F. Codina i B. Crampe) 2005, L'estudi del territori de l'oppidum d'Ullastret (1997-2003). Ocupació extra muros i paisatge rural, *Món Ibèric als Països Catalans*, XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà, Puigcerdà 2003, vol. I, 347-359.

PONS, E. 1993, Céramique non tounée protohistorique de l'Empordà et des regions voisines, *Lattara* 6, 261-272.

PUIG, A.M. 2006a, Les ceràmiques de vernís negre, in Puig, A.M., Martin, A. (coord.) *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, Sèrie Monogràfica del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona 23, 303-471.

PUIG, A.M. 2006b, Les ceràmiques de pasta clara, in Puig, A.M. Martin, A. (coord.) *La colònia grega de Rhode (Roses, Alt Empordà)*, Sèrie Monogràfica del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona 23, 473-500.

RODRÍGUEZ, A. 2003, La ceràmica de la costa catalana a Ullastret, Museu d'Arqueologia de Catalunya-Ullastret.

ROVIRA, M.C. 1999, La metal·lúrgia, in Martin, A., Buxó, R., López, J., Mataró, M. (dirs.) *Excavacions arqueològiques a l'Illa d'en Reixac (1987-1992)*, Girona, Monografies d'Ullastret 1, 225-248.

ROVIRA, M.C. (en col·laboració amb E. Teixidor) 2002a, Els objectes metàl·lics i el treball del metall, in Pons (dir.) *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica (Excavacions 1990-1998)*, Sèrie Monogràfica del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona, 21, 333-367.

ROVIRA, M.C. 2002b, La producció metal·lúrgica, in Pons, E. (dir.) *Mas Castellar de Pontós (Alt Empordà). Un complex arqueològic d'època ibèrica (Excavacions 1990-1998)*, Sèrie Monogràfica del Museu d'Arqueologia de Catalunya-Girona 21, 523-529.

SANMARTÍ, J. 2001, Territoris i escales d'integració política a la costa de Catalunya durant el període Ibèric ple (segles IV-III aC), in Martin, A., Plana, R. (dir.) *Territori polític i territori rural durant l'edat del ferro a la Mediterrània Occidental*, (Actes de la Taula Rodona celebrada a Ullastret del 25 al 27 de maig de 2000), Girona, Monografies d'Ullastret 2, 23- 38.

